

RECEPCIJA PRAVAŠKE PREDIZBORNE AGITACIJE ZA HRVATSKI SABOR 1884. GODINE U ZADARSKOM NOVINSTVU

Reception of the Party of Rights' Election Agitation for the 1884 Croatian Diet in the Zadar Newspapers

Sažetak

Političko djelovanje Ante Starčevića rasplamsalo je hrvatsku nacionalnu ideju u Dalmaciji. U radu se sažetim prikazom objašnjava političko ozračje i pojava pravaštva u Dalmaciji. Kao izvor za praćenje širenja pravaških ideja uzete su ondašnje novine iz glavnog grada austrijske pokrajine Dalmacije, Zadra, koje su bile izravne glasnogovornice političkih grupacija i kao takve idealne za proučavanje tijeka ideoloških strujanja. Autor analizira članke različitih ideološko obojenih redakcija koje prenose misao Ante Starčevića i pokret 'starčevićanstva' uoči izbora za Hrvatski sabor 1884. godine. *Narodni list* ne prihvaća u potpunosti pravaške ideje s obzirom na razilaženje po pitanju političkih programa Starčevića i Strossmayera, mecene Narodne stranke u Dalmaciji. Međutim, *List* je poticao i agitirao jednako za hrvatske stranke neodvišnjake i pravaše u izbornom procesu nasuprot vladajuće Khuenove 'mađaronske' stranke. *List Katolička Dalmacija* don Ivo Prodana primjer je preobrazbe vjerskog lista na talijanskom jeziku u izrazito pravaško glasilo klerikalnog usmjerenja na hrvatskom jeziku. *Autonomaški // Dalmata* zagovarajući vlastite autonomaske i protalijanske politike vrlo negativno ocjenjuje rad 'starčevicana'. Dalmatinska javnost pobliže se upoznaje s pravaškim idejama upravo 1880-ih godina i svjedoči rastu popularnosti Stranke prava te žestokoj borbi u Hrvatskom saboru.

Ključne riječi: Pravaštvo, izbori, Starčević, novinstvo, Dalmacija, 1884. godina

Summary

Ante Starčević's political activities propagated the Croatian national idea in Dalmatia. This paper is a concise overview of the political climate and the emergence of the Party of Rights movement (*pravaštvo*) in Dalmatia. The newspapers at that time in Zadar, the capital of the Austrian province of Dalmatia, are the primary sources for tracing the dissemination of the underlying ideas advocated by the Party of Rights. These newspapers served as direct mouthpieces of political groups and are therefore suitable for investigating the course of ideological currents. The author analyses articles from editorial boards that imbued various ideologies to convey the views of Ante Starčević and his associated movement, Starčević's ideas, leading up to the elections for the Croatian Parliament (Sabor) in 1884. *Narodni list* did not fully accept the ideas of the Party of Rights due to divergences based on the political programs of Starčević and Strossmayer, the patron of the People's Party (Narodna stranka) in Dalmatia. However, the paper equally supported and agitated for Croatian opposition parties, both the independence advocates (neodvišnjaci) and the followers of the Party of Rights, within the electoral process, in opposition to Khuen's ruling pro-Hungarian party. The newspaper *Katolička Dalmacija*, edited by Don Ivo Prodan, a Catholic priest, was transformed from a religious periodical in Italian to a publication distinctly clerically aligned with the Party of Rights in Croatian. The autonomist periodical *Il Dalmata*, in advocating its own autonomist and pro-Italian policies, gave a relatively negative assessment of the activities of Starčević's followers. The Dalmatian public became more familiar with the ideas of the Party of Rights in the 1880s, a period when the Party's popularity grew, and political fighting within the Croatian Sabor intensified.

Keywords: Party of Rights ideas, elections, Starčević, newspapers, Dalmatia, 1884

Uvodne napomene

U vremenu ‘dugog’ 19. stoljeća proces modernizacije i izgradnje građanskog društva stubokom mijenja izgled svijeta, u sklopu kojega se oblikuju moderne suvremene europske nacije-države. Proces nacionalne integracije u Hrvata događa se nešto sporije zbog čitavog niza otegotnih okolnosti. Naime, hrvatski narod je teritorijalno rasprostranjen u pokrajinama višenacionalne tvorevine Habsburške Monarhije (i u Bosni i Hercegovini pod upravom Osmanskog Carstva). Iako je Hrvatsko-ugarska nagodba uvela čitav niz praksi koje su od Banske Hrvatske stvorile moderniju državu gdje je u sljedećim godinama dolazilo do uspona građanskog društva te daljnjeg razvijanja okvira kapitalističkog gospodarskog razvitka zemlje, Nagodba je imala i svoj negativni efekt na nacionalnu integraciju. Naime, uvođenje dualizma 1867./8. godine formiranjem Austro-Ugarske Monarhije došlo je do „smrzavanja“ dualističkog sustava i nepomičnosti državnopravnog ustroja (Šokčević, 2016: 264). Posljedično, sjedinjenje hrvatskih pokrajina i kompletiranje nacionalne integracije postalo je bitno teže; Banska Hrvatska i Slavonija, a od 1881. i Vojna krajina koja uključuje Liku, ostaju u ugarskom dijelu, a Dalmacija i Istra u austrijskom dijelu Monarhije. S obzirom na teritorijalnu rasprostranjenost, svaka će pokrajina voditi djelomično zasebnu nacionalno-političku borbu i nacionalna integracija će se neravnomjerno razvijati. Po uzoru na ostale europske nacije, u Banskoj Hrvatskoj se razvija vlastita nacionalna ideologija utemeljena na hrvatskom državnom, povijesnom i prirodnom pravu, formulirana od strane Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. To pravo je prije svega shvaćanje o apsolutnom hrvatskom nacionalnom identitetu neovisnom o bilo kakvom slavenskom ili južnoslavenskom srodstvu uz poimanje Hrvatske kao hrvatske nacionalne države. To je predodžba o suverenoj hrvatskoj naciji, čije je povijesno pravo na vlastitu državnost, kontinuitet plemićkog podrijetla i državnosti preko Sabora u modernom

smislu izraženo u naciji-državi. Korijene vuče iz srednjovjekovne povijesne baštine, a inspiraciju pronalazi u renesansnoj književnosti, napose onoj dubrovačkoj štokavskog dijalekta za vrijeme ilirizma, ali i ranonovovjekovnim književnim djelima. Važan zamah dao je i (ne)uspjeh ilirskog pokreta na svladavanju partikularizama izraženih kroz kulturnu homogenizaciju i standardizaciju jezika, ali i političkih promišljanja o rješavanju hrvatskog pitanja u zamišljenoj južnoslavenskoj državi. Nemogućnosti političkog dosegaa ilirizma u rješavanju hrvatskog pitanja izraženi su kroz različite ideje južnoslavenstva i panslavizma, a bile su uvjetovane slavističkim romantičarskim (ne)shvaćanjima Slavena kao velike nacije s nekolicinom različitih plemena. Prema slavističkom shvaćanju, pleme Hrvata je pripadalo narodu Južnih Slavena, a Vuk Karadžić je Porfirogenetove Hrvate ograničio na čakavce uskog obalnog pojasa. Dakle, prijetila je izravna opasnost velikosrpske nacionalne ideologije koja je svojatala štokavce, a kajkavce pripisivala Slovencima (Vince, 1990: 222; Grčević, 2009: 40). U Italiji se za vrijeme ‘Risorgimenta’ i ujedinjenja Apeninskog poluotoka u talijansku državu oblikuje politika iredentizma s otvorenim teritorijalnim pretenzijama naspram istočnojadranske obale. Ne treba zanemariti niti mađarske ambicije naspram hrvatskih povijesnih zemalja. ‘Istočnim pitanjem’ i slabljenjem osmanske vlasti, novo političko žarište nestabilnosti i katalizator hrvatsko-srpskih sukoba predstavljalo je pitanje buduće pripadnosti Bosne i Hercegovine, napose među dalmatinskim političarima. Dakle, nakon revolucija 1848./49. godine i usporavanjem ilirskog pokreta, u jednu su ruku jezične, političke i nacionalne polemike sredinom stoljeća, u kojima je sudjelovao Starčević, otvorile put novim promišljanjima, dok su s druge strane romantičarska sanjarenja nastavila opstojati u pojedincima koji su ideju o velikoj južnoslavenskoj državi unutar ili izvan okvira Monarhije prenijeli do njene propasti (reminiscencije te ideje preživjele su do današnjeg dana). Pravaška ideologija tako

Introductory remarks

During the “long” nineteenth century, the modernization and construction of bourgeois society fundamentally transformed the world, with the establishment of modern European nation-states. National integration among the Croats was somewhat slower due to various challenging circumstances. Specifically, the Croatian people were territorially dispersed across the provinces of the Habsburg Monarchy as a multi-national entity (and in Bosnia and Herzegovina under the administration of the Ottoman Empire). Although the Croatian–Hungarian Settlement introduced practices that transformed Civil Croatia and Slavonia (*Banska Hrvatska*) into a more modern state, in which, in the following years, there was a rise of bourgeois society and a further development of the framework for the country’s capitalist economic growth, the Settlement also had negative consequences for national integration. Specifically, the introduction of dualism in 1867–68, through the formation of the Austro-Hungarian Monarchy, led to the “freezing” of the dualist system and a rigidity of the state-legal order (Šokčević, 2016, p. 264). Consequently, the unification of the Croatian provinces and final national integration became even more difficult; Civil Croatia and Slavonia, and from 1881 also the Military Frontier, which included Lika, remained within the Hungarian territory, while Dalmatia and Istria remained within the Austrian territory of the Monarchy. Given this territorial scattering, each province undertook a separate national-political struggle, and national integration took place in a non-uniform manner. Drawing on the example of other European nations, a distinct national ideology emerged in Civil Croatia and Slavonia, grounded in Croatian statehood, historical, and natural rights, all formulated by Ante Starčević and Eugen Kvaternik. These rights were primarily based on an absolute Croatian national identity, independent of any Slavic or South Slavic affiliation, and on the perception of Croatia

as a Croatian national state. It was a concept of a sovereign Croatian nation, with the historical right to statehood, continuity of its noble origins, and statehood through the Parliament and in the modern sense expressed as the nation-state. Its roots were in the medieval historical heritage, inspiration drawn from Renaissance literature, particularly from Dubrovnik in the Shtokavian dialect during the period of Illyrism, and from early modern literary works. An important drive also came from the successes or failures of the Illyrian movement in overcoming particularisms through cultural homogenization and linguistic standardization, as well as political absorption in resolving the Croatian question within a conceived South Slavic state. The limited political scope of Illyrism in resolving the Croatian question, within the various ideas of South Slavism and Pan-Slavism, was conditioned by Slavist romantic conceptions that often misconstrued the Slavs as a great nation composed of several distinct tribes. According to Slavist interpretation, the Croat tribe belonged to the South Slavs, while Vuk Karadžić limited Porphyrogenitus’ Croats to the Čakavian speakers along a narrow coastal belt. Thus, a direct threat posed by Greater Serbian national ideology existed, claiming that Štokavian speakers were Serbian while attributing Kajkavian speakers to the Slovenes (Vince, 1990, p. 222; Grčević, 2009, p. 40). In Italy, during the period of the Risorgimento and the unification of the Apennine Peninsula into an Italian state, a policy of irredentism marked by explicit territorial aspirations toward the eastern Adriatic coast took shape. Hungarian ambitions toward the Croatian historical lands should also not be overlooked. With the “Eastern Question” continuing and the weakening of Ottoman authority, the issue of the future status of Bosnia and Herzegovina became a political flashpoint of instability and a catalyst for Croat–Serb conflicts, particularly among Dalmatian politicians. Following the revolutions of 1848–1849 and the subsequent slowing down of the Illyrian

se razvila u relativno kratkom razdoblju, tražila je nova politička rješenja hrvatske samostalnosti kroz neovisnost od Beča i Pešte i postajala sve snažnija šireći opseg svojih pristalica djelovanjem Ante Starčevića i Stranke prava u Hrvatskom saboru od uvođenja ustavnosti 1861. godine. Uz povijesne uspone i padove, u sljedećih dvadesetak godina Ante Starčević će već steći mitsku slavu na pijedestalu hrvatstva i zaista je mnogo znanstvene ili znanstveno-popularne literature objavljeno o liku i djelu Starčevića (Gross, 2000; Stančić, 2002; Turkalj, 2009; Cipek-Matković, 2006).¹

Pojava pravaštva u Dalmaciji

Pojavu pravaštva u Dalmaciji historiografija je radovima objašnjavala kao proces čija se konkretizacija iskazuje tek 1880-ih godina (Diklić, 1989, 1998; Gross, 2000). Uvođenjem ustavnosti i povratkom političkog života utjelovljenog početkom rada Dalmatinskog sabora 1861. godine, problemi pokrajine Dalmacije na političkom planu su najprije razjedinjenost od matice zemlje i nedostatak brojnijeg svjesnog, politički obrazovanog i ideološki hrvatski orijentiranog građanskog sloja po uzoru na Bansku Hrvatsku. Nadalje, nerazvijena ekonomija uz agrarne probleme pospješivala je sliku velike gospodarske i društvene zaostalosti 'ubožnice Monarhije' u 19. stoljeću, kako se pogrdno nazivalo Dalmaciju. Regionalni slavo-dalmat(in)ski partikularizam izražen u težnjama građanstva obrazovanog u talijanskom duhu i kulturi koji se koristio talijanskim jezikom bio je usmjeren protiv razvoja hrvatske nacionalne misli, a kao primjer najbolje može poslužiti poznata uzrečica Antonia Bajamontia, splitskog načelnika: „Slavi anche domani, Croati mai!”² (Stančić, 2002: 103; Vrandečić, 2002: 122). Ideološka koncepcija slavo-dalmata bila je podloga djelovanja dijela autonomaša koji su izbornom geometrijom

predstavljali većinu u Dalmatinskom saboru nasuprot 'slavenske' Narodne stranke. Ipak, autonomaški pokret zaokružio je u svome djelovanju širok spektar sudionika; bogatijeg sloja stanovništva slavo-dalmatskog ideološkog usmjerenja koji je svoju materijalnu i društvenu sigurnost polagao u održanje postojećeg političkog uređenja, zatim stranog birokratsko-činovničkog kruga koji je bio egzistencijalno vezan uz autonomaštvo pa sve do vojničkih i konzervativnih lojalističkih austrijskih krugova, uključujući čak visoke crkvene katoličke i pravoslavne dostojanstvenike. Zajednički nazivnik svih sudionika autonomaštva bio je minimum konsenzusa oko statusa pokrajine Dalmacije: ima ostati autonomna od Banske Hrvatske i Slavonije. Nakon početnih političkih neuspjeha uvjetovanih visokim izbornim cenzusom čime su bogatiji talijanaški slojevi bili proporcionalno nadzastupljeni, Narodna stranka je djelovala šire od klasične političke stranke, neformalnije, poput političke platforme uz snažnu potporu iz Banske Hrvatske, pogotovo od strane đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Glavni ciljevi djelovanja bili su usmjereni na sjedinjenje s Banskom Hrvatskom i Slavonijom, podizanje nacionalne svijesti 'slavenskog' stanovništva preko glasila *Il Nazionale* koji je isprva izlazio na talijanskom jeziku s hrvatskim dijelom *Prilog k Narodnom listu*, a kasnije je u potpunosti kroatiziran i izlazio je kao dvo-tjednik s imenom *Narodni list* (dalje: *NL*). Urednici su bili Natko Nodilo i Ivan Danilo, a don Mihovil Pavlinović imao je veliku ulogu uz Miha Klaića, kako u hijerarhiji stranke, tako i u glasilu. Osnivaju se Narodne čitaonice kao žarišta okupljanja svih sudionika Narodne stranke, ali i građanstva, trgovaca, obrtnika i pristalica narodne misli u Dalmaciji. Osvajanjem općinskih vijeća i političkom agitacijom gdje je važnu ulogu u zaobalnoj Dalmaciji odigralo katoličko svećenstvo, polako se osvješćivala i izgrađivala hrvatska nacionalna svijest u pokrajini. Značajan uspjeh narodnjaci postižu osvajanjem većine u Dalmatinskom saboru 1870. godine kada

1 O Anti Starčeviću vidi više: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/starcevic-ante-1823-1896> (9. svibnja 2025.)

2 „Slaveni sutra, Hrvati nikad!”

Movement, the linguistic, political, and national polemics of the mid-nineteenth century, in which Ante Starčević participated, provided the opportunity for new thoughts, while romantic visions persisted among individuals who harbored the idea of a large South Slavic state, whether within or outside the framework of the Monarchy, until its collapse (this idea has survived to the present day). The ideology of the Party of Rights, evolving over a relatively short period and searching for novel political solutions for Croatian independence through emancipation from Vienna and Budapest, grew influential by expanding its base of supporters through the work of Ante Starčević and the Party of Rights in the Croatian Diet (Sabor) following the introduction of constitutionalism in 1861. Despite historical progress and setbacks, within the next two decades, Ante Starčević would attain an almost mythical status on the pedestal of Croatian national identity, and a substantial body of scholarly and popular literature has been published on his life and work (Gross, 2000; Stančić, 2002; Turkalj, 2009; Cipek-Matković, 2006).¹

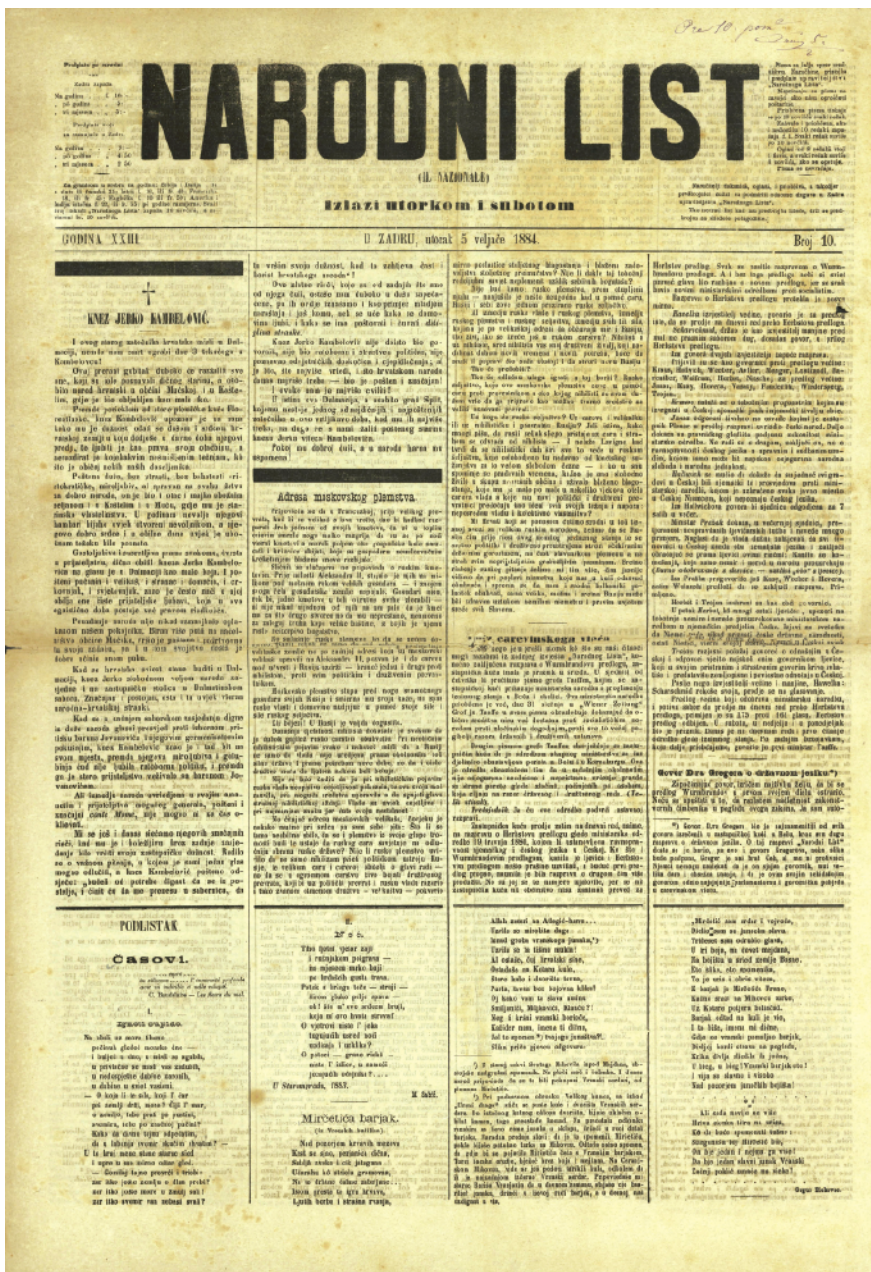
The onset of the Party of Rights ideas

The emergence of the underlying ideas of the Party of Rights in Dalmatia has been elaborated in historiography as a specific manifestation that only became evident in the 1880s (Diklić, 1989, 1998; Gross, 2000). The introduction of constitutionalism and the revival of political life embodied with the beginning of the Diet of Dalmatia (Dalmatinski sabor) in 1861, focused on the principal political issues of the Province of Dalmatia: first, its separation from the mother country, and second, the lack of a sufficiently numerous, politically conscious and ideologically orientated bourgeois as exemplified in the Civil Croatia and Slavonia (Banska Hrvatska).

Moreover, an underdeveloped economy along with agrarian problems reinforced the perception of Dalmatia as a large, economically and socially backward “poorhouse of the Monarchy” in the nineteenth century, as it was dismissively called. Regional Slavo-Dalmatian particularism, seen in the aspirations of a bourgeoisie educated in the Italian spirit and culture, and its use of the Italian language, was directed against the advancement of Croatian national thought, and a well-known example is the saying of Antonio Bajamonti, the mayor of Split: “Slavi anche domani, Croati mai!”² (Stančić, 2002, p. 103; Vrandečić, 2002, p. 122). The ideological concept of the Slavo-Dalmatians formed the basis of activities undertaken by a segment of the autonomist advocates, which, through electoral engineering, held a majority in the Diet of Dalmatia in opposition to the “Slavic” People’s Party. Nevertheless, the Autonomist movement included a broad spectrum of participants: the wealthier social stratum having a Slavo-Dalmatian ideological orientation that grounded its material and social security in retaining the established political order; a circle of foreign bureaucratic officials whose livelihood was tied to autonomism; as well as military and conservative loyalist Austrian circles, even high-ranking Catholic and Orthodox ecclesiastical dignitaries. The common denominator among all participants in the Autonomist movement was a minimum consensus regarding the status of the Province of Dalmatia: it was to remain autonomous from Civil Croatia and Slavonia. After initial political setbacks caused by a high electoral census, resulting in a disproportionate overrepresentation of the wealthier pro-Italian strata, the People’s Party (Narodna stranka) began to function more broadly than a typical political party, that is, in a more informal manner, similar to a political platform, with strong backing

1 For more on Ante Starčević, see <https://www.enciklopedija.hr/clanak/starcevic-ante-1823-1896> (9 May 2025)

2 “Slaveni sutra, Hrvati nikad!” “Slavs tomorrow, Croats never!”

Naslovnica Narodnog lista iz 1884. godine. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru.

Front page of Narodni list from 1884. Library of the State Archives in Zadar.

svi autonomni poslovi toga tijela izmiču autonomnima. Međutim, narodnjacima nisu išle u prilog unutar monarhijske mijene, naročito propast bečke burze 1873. godine i opća gospodarska stagnacija, ali i vanjsko-politički događaji kao što su gubitak ratova Monarhije s Italijom i Pruskom te u konačnici zahuktala 'Istočna kriza'. Dalmacija je

1880-e dočekala s mnoštvom problema, od kojih su glavni i dalje ostajali neriješivi/eni; nemogućnost sjedinjenja s Banskom Hrvatskom i zapostavljanje toga pitanja, problem korištenja talijanskog (njemačkog) jezika i dalje je bio aktualan iako je hrvatski sve više bio u upotrebi u javnom životu. Secesijom Narodne stranke, o čemu će riječi biti

from Civil Croatia and Slavonia (Banska Hrvatska), particularly from the Bishop of Đakovo, Josip Juraj Strossmayer. Its main objectives focused on unification with Civil Croatia and Slavonia, as well as raising the national consciousness of the “Slavic” population through its newspaper *Il Nazionale*, initially published in Italian but containing a Croatian supplement titled “Prilog k Narodnom listu”. It later came out entirely in Croatian and as a biweekly in *Narodni list*. The editors were Natko Nodilo and Ivan Danilo, with Don Mihovil Pavlinović and Miho Klaić playing an important role both within the party hierarchy and at the newspaper. People’s reading rooms (Narodne čitaonice) were established as gathering points for members of the People’s Party, as well as the broader public, including citizens, merchants, artisans, and supporters of the national movement in Dalmatia. By gaining the municipal councils and through sustained political agitation, while the Catholic clergy assumed an important role in the Dalmatian hinterland, Croatian national consciousness in the province slowly gained a foothold. A landmark success was achieved in 1870, when the People’s Party secured a majority in the Diet of Dalmatia, when all autonomous positions within that body were vacated by autonomist advocates. However, events within the Monarchy did not favor followers of the People’s Party, especially the 1873 crash of the Vienna Stock Exchange and subsequent economic stagnation, nor external political events such as the defeat of the Monarchy in wars against Italy and Prussia, and ultimately the escalation of the “Eastern Crisis.” Dalmatia awaited the 1880s, facing many unresolved issues, primarily the failure to unify with Civil Croatia and Slavonia and the ongoing sidelining of that issue, as well as the use of Italian (and German), although the Croatian language saw greater use in public life. The secession of the People’s Party, which will be addressed later, further weakened the political power of a nonetheless rigid party, satisfied with a “policy

of crumbs,” while the economic situation failed to drastically improve, meaning that the population continued to face hard times, with apparently little probability of a brighter future.

The influence of Ante Starčević and the ideological system of Croatian state right in the Province of Dalmatia became evident in certain political ideas of politicians belonging to the Croatian People’s Party, most notably Don Mihovil Pavlinović, a Catholic priest, although in some aspects, such as views on clericalism and the Monarchy, the differences were significant (Stančić, 1980). Correspondence between Pavlinović and Kvaternik in the 1860s reflects mutual respect; however, no joint political action took place. Although Kvaternik regarded him as harboring similar views and a “defender of the Party of Rights in the regions beyond the Velebit”, the original Starčević ideology never appeared in Dalmatia. In the literature, the emergence of the Party of Rights most often dates back to the 1880s and is divided into several phases (Diklić, 1989, p. 31; Perić, 1995, p. 719), and it was only in 1889, that conditions existed for the formal formation of the Party of Rights, while after 1890, precisely in 1892, did it become possible to unite all the followers of the Party of Rights in Croatia, Dalmatia, and Istria. Why was the Party of Rights not able to achieve a greater presence in Dalmatia earlier? The People’s Party united both the Croatian and Serbian national corpus under the banner of “(South) Slavism” in the political struggle against the ruling, majority pro-Italian Autonomist Party, which enjoyed the support of the Viennese Court. The initial joint objective of Croats and Serbs was to gain control over the levers of power, specifically, to achieve a majority in the Diet and municipal councils, and thereafter to introduce Croatian as the “national” language in the public life of the province. In time, municipalities fell into the hands of the followers of the People’s Party majority (and, later, larger cities such as Šibenik in 1871 and Split in 1882), while the

kasnije, dodatno je oslabljena politička moć ionako krute stranke zadovoljene 'politikom mrvica', a gospodarska situacija nije se uspijevala drastičnije promijeniti – stanovništvo je i dalje teško živjelo i činilo se kako nema svijetle budućnosti.

Utjecaj Ante Starčevića i ideološkog sustava hrvatskog državnog prava u pokrajini Dalmaciji se očituje u nekim političkim idejama hrvatskih narodnjačkih političara, prvenstveno don Mihovila Pavlinovića, dok se u nekim stavkama, recimo klerikalizma i odnosu prema Monarhiji, bitno razlikuje (Stančić, 1980). U dopisivanju Pavlinovića i Kvaternika iz 1860-ih godina izraženo je obostrano poštovanje, međutim nije postignuto zajedničko djelovanje. Iako ga je Kvaternik smatrao svojim istomišljenikom i „zatočnikom stranke prave u Zavelebitskih stranah“ originalno 'starčevićanstvo' se nikada nije pojavilo u Dalmaciji. U literaturi se najčešće navodi pojava pravaštva 1880-ih godina i dijeli se u više faza (Diklić, 1989: 31; Perić, 1995: 719). Do 1889. godine stvaraju se uvjeti za pojavu formalne Stranke prava, a tek nakon 1890. godine, odnosno 1892. godine postaje moguće okupljanje svih pravaša u Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri. Zašto nije bio moguć značajniji prodor pravaštva u Dalmaciju ranije? Narodna stranka je u svojim redovima držala hrvatski i srpski nacionalni korpus pod zajedničkim nazivnikom '(južno)slavenstva' u političkoj borbi protiv tada vladajuće i većinske protalijanske Autonomaške stranke koja je uživala potporu bečkog Dvora. Prvotni zajednički cilj Hrvata i Srba bilo je ovladavanje polugama moći, odnosno većinom u Saboru i općinskim vijećima, i uvođenje hrvatskog odnosno 'narodnog' jezika u javni život pokrajine. Općine su polako padale u ruke narodnjačke većine (veći gradovi nešto kasnije, Šibenik 1871., Split 1882. god.), a prva izborna pobjeda kojom je dobivena većina u Dalmatinskom saboru dogodila se 1870. godine. Iduće desetljeće obilježeno je političkom postupnog pohrvaćivanja škola i javne uprave, kao i nekih modernizacijskih procesa kojima se pokušavalo izdignuti pokrajinu iz stanja gospodarske

zaostalosti. Dalmacija je bila u potrebi značajnije financijske pomoći kojoj je težila Narodna stranka svojom oportunističkom 'politikom mrvica', zapostavljajući tako važno političko pitanje sjedinjenja s Banskom Hrvatskom nauštrb gospodarstva. Kao da gospodarski problemi nisu bili dovoljni, slomom bečke burze 1873. godine i općom stagnacijom došlo je i do političke krize. Ona se odrazila u Dalmaciji prvom secesijom Narodne stranke preko pojave 'zemljaštva' kada se pojavljuju prve natruhe nacionalnog sukoba Hrvata i Srba. Započela je neposlusnom 'bečke petorice'³ pod vodstvom Stefana Ljubiše, predsjednika Sabora, inače pravoslavca iz Boke kotorske, koji se prvi koristeći vjerskim pravoslavnim identitetom distancirao na toj liniji (Rajčić, 2014). Čak niti dolazak cara u Dalmaciju 1875. godine nije značajno utjecao na gospodarsku revitalizaciju ili rješavanje gorućih političkih pitanja. Idući problem, ovaj put puno ozbiljniji za razliku od ipak relativno bezbolno prevladanog 'zemljaštva', pokazao se ustanak kršćanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini 1875. godine protiv osmanske vlasti i pitanje buduće pripadnosti te zemlje. Uz ostale nagomilane nacionalne i vjerske razdjelnice na prijelazu iz 1879. u 1880. godinu tzv. 'Bukovičko izdajstvo' predstavlja konačan zbroj, odnosno zaključno razdvajanje hrvatske i srpske nacionalne grupacije unutar Narodne stranke čiji će se putevi ovog puta definitivno razdvojiti. Srbi u Dalmaciji su osnovali Srpsku stranku na Primorju s političkim glasilom *Srpski glas* i otada nastupali u skladu s vlastitom nacionalnom ideologijom koja se razvijala usporedno s hrvatskom (Cetnarowicz, 2006: 231–245). Don Mihovil Pavlinović je već ranije uvidio opasnost (veliko)srpskog ekspanzionizma te je oblikovao ideologiju 'hrvatskog državnog naroda' u Dalmaciji. Srbima u Dalmaciji je priznavao vlastitu

3 Zastupnicima Narodne stranke u Carevinskom vijeću; Stefan Ljubiša, Frane Fontana, Ivan Danilo, Đuro Vojnović i Josip Antonetti, čije se djelovanje nije podudaralo s očekivanjima narodnjaka. Pripadnici buduće Narodno-srednjačke stranke s glasilom *Zemljak* prema kojem su nazivani 'zemljaši'.

first electoral victory securing a majority in the Diet of Dalmatia was achieved in 1870. The next decade was marked by a policy of the gradual Croatization of schools and public administration, as well as modernization aimed at lifting the province out of economic backwardness. Dalmatia needed significant financial assistance, sought by the People's Party through its opportunistic "policy of crumbs," while neglecting the important political issue of unification with Civil Croatia and Slavonia to the detriment of the economy. As if there were not enough economic difficulties, in 1873, the Vienna Stock Exchange crashed, with general stagnation leading to a political crisis. In Dalmatia, it appeared as the first secession of the People's Party through the emergence of the so-called "zemljaštvo" (a form of provincialism) when the earliest indications of national conflict between Croats and Serbs appeared. It began with the obstinacy of the so-called "Viennese Five" (*bečka petorica*)³ led by Stefan Ljubiša, president of the Diet, otherwise an Orthodox Christian from the Bay of Kotor, the first to distance himself along confessional lines by citing his Orthodox religious identity (Rajčić, 2014). Even the Emperor's arrival in Dalmatia in 1875 failed to meaningfully facilitate the economic revitalization or resolve urgent political issues. Another problem, this time more serious than painlessly overcoming "zemljaštvo" (provincialism), appeared with the uprising of the Christian population in Bosnia and Herzegovina in 1875 against Ottoman rule and the question of the land's future affiliation. Amid the increasing national and religious divisions, in the period from 1879 to 1880, the so-called Bukovica betrayal (Bukovičko izdajstvo) determined the final out-

come: the conclusive separation of Croatian and Serbian national groups within the People's Party, whose paths would, this time, definitely diverge. The Serbs in Dalmatia founded the Serbian Party on the Coast (*Srpska stranka na Primorju*), along with the political herald *Srpski glas*, and thereafter, acted in accordance with their national ideology, which developed alongside the Croatian ideology (Cetnarowicz, 2006, pp. 231–245). Don Mihovil Pavlinović had earlier perceived the danger of (Greater) Serbian expansionism and set about devising the underlying ideology of a "Croatian state nation" in Dalmatia. He gave recognition to the Serbs in Dalmatia regarding their distinct religion, language, and nationality, unlike Starčević, but saw them as Croatian citizens, and Bosnia and Herzegovina as a Croatian historical province. Inevitably, intense disputes erupted, including the overlap of national-political claims and conflicts within a longer historical movement. The break within the Slavo-Dalmatian ideological concept happened in 1882, when the People's Party won a majority in the Split municipal council; and from then on, until the collapse of the Monarchy, only the municipality of Zadar remained in the hands of the Autonomists. This marked the disintegration and disappearance of the Slavo-Dalmatian ideological concept, with its followers turning to Croatian or Italian national ideology (Gross, 2000, p. 660). Dissatisfaction with the actions of members of the People's Party, especially regarding unification with Civil Croatia and Slavonia, and the use of the Croatian language, in addition to difficult economic and social times, set the scene for the emergence of the underlying ideas of the Party of Rights. Hence, a political vacuum and discontent were definitely present, especially among the younger generation of adherents to the ideas of the People's Party, who saw the Party of Rights as a possible route in overcoming the main problems of the then Province of Dalmatia. If Starčević's ideas never took root in Dalmatia, what were the

3 Representatives of the People's Party in the Imperial Council: Stefan Ljubiša, Frane Fontana, Ivan Danilo, Đuro Vojnović and Josip Antonetti, whose actions were not aligned with the expectations of those of the People's Party. Adherents of the future People's Middle Party (*Narodno-srednjačka stranka*), along with the herald *Zemljak*, according to which they were called "zemljaši" (adherents of provincialism).

vjeru, jezik i nacionalnost, za razliku od Starčevića, ali ih je smatrao hrvatskim državljanima, a Bosnu i Hercegovinu hrvatskom povijesnom pokrajinom. Neminovno, došlo je do žestokih prepirki, nacionalno-političkih preklapanja i sukoba u dužem povijesnom gibanju. Prijelom unutar slavo-dalmatske ideološke koncepcije događa se 1882. godine kada većinu u splitskoj općini osvaja Narodna stranka i otada do sloma Monarhije preostala je u rukama autonomaša samo zadarska općina. Započinje osipanje i nestajanje slavodalmatizma kao nacionalne koncepcije, a njeni se pobornici otada okreću ili hrvatskoj ili talijanskoj nacionalnoj ideologiji (Gross, 2000: 660). Nezadovoljstvo djelovanjem narodnjaka po pitanju ujedinjenja s Banskom Hrvatskom i korištenja hrvatskog jezika uz teške gospodarske i društvene prilike dalo je dodatan poticaj pojavi pravaštva. Dakle, može se govoriti o političkoj praznini i nezadovoljstvu pogotovo mlađe generacije narodnjaka koji su u pravaštvu uvidjeli moguću pravac djelovanja kojim bi se mogli prebroditi glavni problemi tadašnje pokrajine Dalmacije. Na kojim se ideološkim postavkama pravaštvo temelji ukoliko 'starčevićanstvo' nikada nije zahvatilo Dalmaciju? Ukratko na dva kolosijeka: prvi, u značaju hrvatske svijesti u posebnosti dalmatinskog kulturnog i političkog okvira, i drugo, u nadahnuću pravaškog pokreta Banske Hrvatske bez nekih elemenata ideološkog sustava Ante Starčevića. Razvoju i oblikovanju hrvatske svijesti u Dalmaciji značajno je pridonio don Mihovil Pavlinović između 1866. godine i 1877. odbacivši dotada elementarno južnoslavenstvo i jugoslavizam i prihativši hrvatstvo čitavim nizom spisa i djela pod utjecajem Kvaternika i Starčevića.⁴ Pavlinovićeva nacionalna

koncepcija izražena kroz program „Hrvatska misao“, iako sama nije bila ideološka podloga djelovanja narodnjaka, ipak je predstavljala idejno plodno tlo unutar Narodne stranke za nadolazeće pravaštvo. U tom smislu, Pavlinović je razradio dio idejnih strujanja Kvaternika i Starčevića, napose onaj o shvaćanju hrvatskog identiteta, nacije i državnosti, ali se po pitanjima katolicizma, odnosno antiklerikalizma nalazio na dijametralno suprotnom stajalištu. Važna razlika Pavlinovića i Starčevića jest u odnosu prema Monarhiji. Naime, Starčević je ostao dosljedan kritikama naspram svakog okvira Monarhije. Pavlinović je rješenje hrvatskog pitanja vidio unutar okvira Monarhije, a u početku svoga djelovanja su i dalmatinski pravaši zastupali isto stajalište. Pojava i širenje pravaštva u Dalmaciji 1880-ih vezuje se prvenstveno uz rad samoprovanih 'starčevićanaca', svećenika Ive Prodana i njegovog kruga istomišljenika okupljenih oko lista *Katolička Dalmacija* (dalje: *KD*), koji svojim djelovanjem više nalikuju oblikovanoj ideologiji Pavlinovića nego samog Starčevića (Diklić, 1990, 1997, 1998). Zamašnjak popularnosti pravaštva pružilo je putovanje Dalmacijom 1883. godine istaknutog član Stranke prava Frana Folnegovića. Dodatan zamah pravaštva pridonijela su sve češća izvještavanja novinstva iz Banovine, pogotovo pred izborne procese, a dalmatinski studenti iz Zagreba koji su ondje prihvatili takve ideje su povratkom u svoja mjesta raspirivali pravaške ideje (Diklić, 1989: 35). Usprkos tome, u stvarnosti se radilo o minornom broju pravaša koji su se javno izložili, kako je osobno Prodan pisao 1884. godine, a moglo ih se nabrojiti na prste jedne ruke. Prvenstveno se radilo o klericima iz bogoslovije i učenicima arbanaške Preparandije uz pomoć trgovaca Ante Dejana i Pavla Luke Relje, arbanaških 'stekliša' kako su ih nazivali

4 Navodi se niz razloga, od kojih Stančić i Gross izdvajaju: intenzivna korespondencija s Eugenom Kvaternikom – upoznali se 1861. u Zagrebu u Kvaternikovom stanu, a bio je i pretplatnik na list *Hrvat*; znamenitim govorom u zadarskoj narodnoj Čitaonici povodom 300e obljetnice pogibije Nikole Šubića-Zrinskog; prigodom otvaranja narodne Čitaonice u Jelsi 1868. gdje ponosno ističe hrvatsko državno pravo i hrvatsku zastavu te potrebu za ujedinjenom hrvatskom državom od Drave do Jadrana; tajnim političkim programom iz 1869. „Hrvatska

misao“ gdje razvija ideološki sustav oslonjen na hrvatsko državno pravo i velikohrvatske teritorijalne koncepcije; govorom u Imotskom 1870.; različitim spisima i pjesmama; spisom „Hrvatski razgovori“ 1877. te političkim djelovanjem u Dalmatinskom saboru (Gross, 2000; Stančić, 1990).

ideological foundations of the Party of Rights? In fact, it was on two tracks: first, on the importance of Croatian national consciousness found within the cultural and political framework of Dalmatia; and second, on the inspiration drawn from the Party of Rights movement in Civil Croatia and Slavonia, without some elements of Ante Starčević's ideological system. The development and formation of Croatian national consciousness in Dalmatia were significantly influenced by Don Mihovil Pavlinović between 1866 and 1877, who abandoned previously elementary South Slavism and Yugoslavism, and adopted a Croatian national direction based on a series of writings and works under the influence of Kvaternik and Starčević.⁴ Pavlinović's national concept, expressed within the program "Hrvatska misao" ("Croatian Thought"), although not alone the ideological foundation for the operation of those adhering to the ideas of the People's Party, was the fertile ground within the People's Party for the emergence of the underlying ideas of the Party of Rights. Pavlinović further elaborated the ideas of Kvaternik and Starčević, particularly Croatian identity, nationhood, and statehood, although on issues concerning Catholicism, specifically anticlericalism, he took a diametrically opposed position. An important difference between Pavlinović and Starčević was their views of the Monarchy.

Starčević remained true to his criticisms of any form of Monarchy, whereas Pavlinović saw a solution to the Croatian question within the Monarchy, though in the early stages, the Dalmatian followers of the Party of Rights held a similar position. The appearance and growth of the Party of Rights in Dalmatia in the 1880s is linked to the work of the self-proclaimed followers of Starčević, the priest Ivo Prodan and his circle of like-minded writing for the periodical *Katolička Dalmacija*, and whose activities resembled more the establish ideology of Pavlinović than of Starčević (Diklić, 1990, 1997, 1998). The popularity of the Party of Rights significantly grew in 1883 with the tour of Dalmatia by Fran Folnegović, a prominent member of the Party of Rights. Further momentum came from increasingly frequent press reports from the Banovina, especially in the run-up to elections, while Dalmatian students returning from Zagreb, where they had embraced such ideas, continued to disseminate the underlying ideology of the Party of Rights back home (Diklić, 1989, p. 35). Nonetheless, in reality, the number of adherents who publicly declared their affiliation remained small; as Prodan himself wrote in 1884, they could be counted on one hand. They were mostly clerics from the seminary and students of the Arbanasi Teacher's College (Preparandija) and supported by the merchants Ante Dejan and Pavao Luka Relja, the so-called Arbanasi "stekliši" (affluent individuals) as they were called (Perić, 1995, p. 721). Sympathizers of the Party of Rights also existed in several other Dalmatian towns, as evident in articles published in *Katolička Dalmacija*. The growth of sympathizers of the ideas of the Party of Rights was unwelcome among both ecclesiastical and political authorities, as well as the leadership of the People's Party. Members of the People's Party increasingly received criticism for their lukewarm stance on key political issues, and soon Prodan and Pavlinović found themselves in a conflict that dominated the pages of Dalmatian newspapers (Gross, 2000, pp.

4 A series of reasons are given, some of Stančić and Gross highlight: intensive correspondence with Eugen Kvaternik—they met in 1861 in Zagreb at Kvaternik's apartment, and Pavlinović was also a subscriber to the herald *Hrvat*; an important speech given in the National Reading Room (Narodna čitaonica) in Zadar on the occasion of the 300th anniversary of the death of Nikola Šubić Zrinski; a speech at the opening of the National Reading Room in Jelsa in 1868, where he proudly pointed out the Croatian state right, the Croatian flag, and the need for a unified Croatian state stretching from the Drava River to the Adriatic Sea; the secret political program of 1869, "Hrvatska misao" ("Croatian Thought"), in which he developed an ideological system based on the Croatian state right and greater Croatia territorial concepts; a speech given in Imotski in 1870; various writings and poems; the work "Hrvatski razgovori" (1877); and his political activity in the Diet of Dalmatia (Gross, 2000; Stančić, 1990).

(Perić, 1995: 721). Pravaških simpatizera bilo je u još ponekom dalmatinskom mjestu, o čemu svjedoče članci potpisani u *KD*. Rast pravaških simpatizera nije odgovarao ni crkvenoj, ni političkoj vlasti, a niti prvacima Narodne stranke. Narodnjaci postaju predmetom kritike zbog mlaka držanja prema glavnim političkim problemima, a ubrzo će se Prodan i Pavlinović naći u sukobu koji je dominirao stranicama dalmatinskih novina (Gross, 2000: 675–676). Unatoč tome, obje će se strane zateći na identičnoj poziciji potpore hrvatskim strankama, neodvišnjacima i pravašima, jer je u pitanju viši cilj, izbori za Hrvatski sabor i osvajanje što više mandata nasuprot Khuenovoj „mađaronskoj“ Narodnoj stranci.

Izbori u Banskoj Hrvatskoj 1884. godine

U Banskoj Hrvatskoj Stranka prava se nakon rako- vičke katastrofe 1871. i praktički političkog nestajanja, početkom 1880-ih zbog općeg nezadovoljstva nagodbenim dualističkim sustavom uzdigla iz male „sekte“ preostalih idealista u širok nacionalni pokret. Zbog kršenja nagodbe, uvođenja dvojezičnih grbova i sve jače tendencije mađarizacije, uz gospodarsko-političko degradiranje Banske Hrvatske i Slavonije oblikovao se kao iskaz nezadovoljstva tzv. narodni pokret 1883. godine, u kojem su važnu ulogu imali i neki pravaši (Gross, 2000: 409–410). Krajem godine je slomom narodnog pokreta započelo razdoblje vladavine novog hrvatskog bana Károlyja Khuen-Héderváryja. Uredništvo *Narodnog lista* primijetilo je kako bi se jedino ujedinjena hrvatska oporba, uvjetno rečeno „hrvatska stranka“, sastavljena od neodvišnjaka, pravaša i zdravih elemenata Narodne stranke mogla zalagati za obranu hrvatskih prava i oduprijeti kršenju nagodbe.⁵ Politički raster u Banskoj Hrvatskoj je sadržavao: vladajuću Narodnu stranku u koju je uključen dio bivših unionista pejorativno nazivani „mađaroni“ zbog potpore jačim hrvatsko-mađarskim političkim i kulturnim vezama; Neodvisnu narodnu stran-

ku osnovanu 1880. godine od strane nezadovoljnika bivše Narodne stranke koju je podržavao i Josip Juraj Strossmayer, inače mecena dalmatinske i istarske Narodne stranke (Cipek-Matković, 2006: 284–286); Stranku prava u kojoj je i dalje presudnu riječ imao Ante Starčević, ali nova lica kao Fran Folnegović i nećak ‘Staroga’ David Starčević imali su utjecajnu riječ među pravašima.

Na koji način se o pravaštvu izvještavalo dalmatinsku javnost preko političkih glasila? Zadarsko je novinstvo vrlo aktivno pratilo događaje iz Banske Hrvatske uz redovitu posvetu prostora informiranju čitateljstva o političkoj situaciji u zemlji. List *Katolička Dalmacija* don Ive Prodana primjer je preobrazbe vjerskog lista na talijanskom jeziku u izrazito pravaško glasilo klerikalnog usmjerenja na hrvatskom jeziku. Isprva je izlazio kao *La Dalmazia Cattolica* pokrenut unutar kruga zadarske nadbiskupije kao sredstvo obrane i promicanja interesa Katoličke crkve u Dalmaciji (Diklić, 1998: 124). Autonomasha *Il Dalmata* započela je svoje djelovanje 1866. godine kao službeno glasilo stranke (Cipek-Matković, 2006: 170–173). Zagovarala je autonomasha i protalijanske politike, a ‘starcevicane’ vrlo negativno ocjenjivala opisujući ih kao radikale. *Narodni list*, kao središnje glasilo Narodne stranke, imao je važnu ulogu u podizanju hrvatske svijesti u Dalmaciji. Nije u potpunosti prihvaćao pravaške ideje s obzirom na različite političke programe Starčevića i Strossmayera. Ipak, redovito je prenosio Starčevićeve živopisne saborske govore. Jedan od takvih govora opisan je 1883. godine. Kraćim presjekom europskih izvještavanja o hrvatskoj političkoj zbilji, prvenstveno onih bećkih, izvjestitelj Vućetić predložio je pooštravanje saborskog poslovnika (članka 41.) po uzoru na ozbiljni parlamentarizam naprednih europskih naroda. Ante Starčević u svom obraćanju o pravom parlamentarizmu daje „lekciju“ vladajućima te se otada nitko nije usuđivao pozivati na zapadne parlamentarizme u Saboru, kako prenosi *NL*. Naime, licemjerskoj retorici hrvatske vladajuće

⁵ „Novi ban Hrvatske“, *NL*, br. 95, 8. prosinca 1883.

675–676). Regardless, both sides ultimately reached the same position in supporting Croatian political groupings, specifically, the independents (neodvišnjaci) and the followers of the Party of Rights, given higher stakes: elections for the Croatian Parliament and the effort to secure as many mandates as possible in opposition to Khuen's "Magyarone" or pro-Hungarian People's Party.

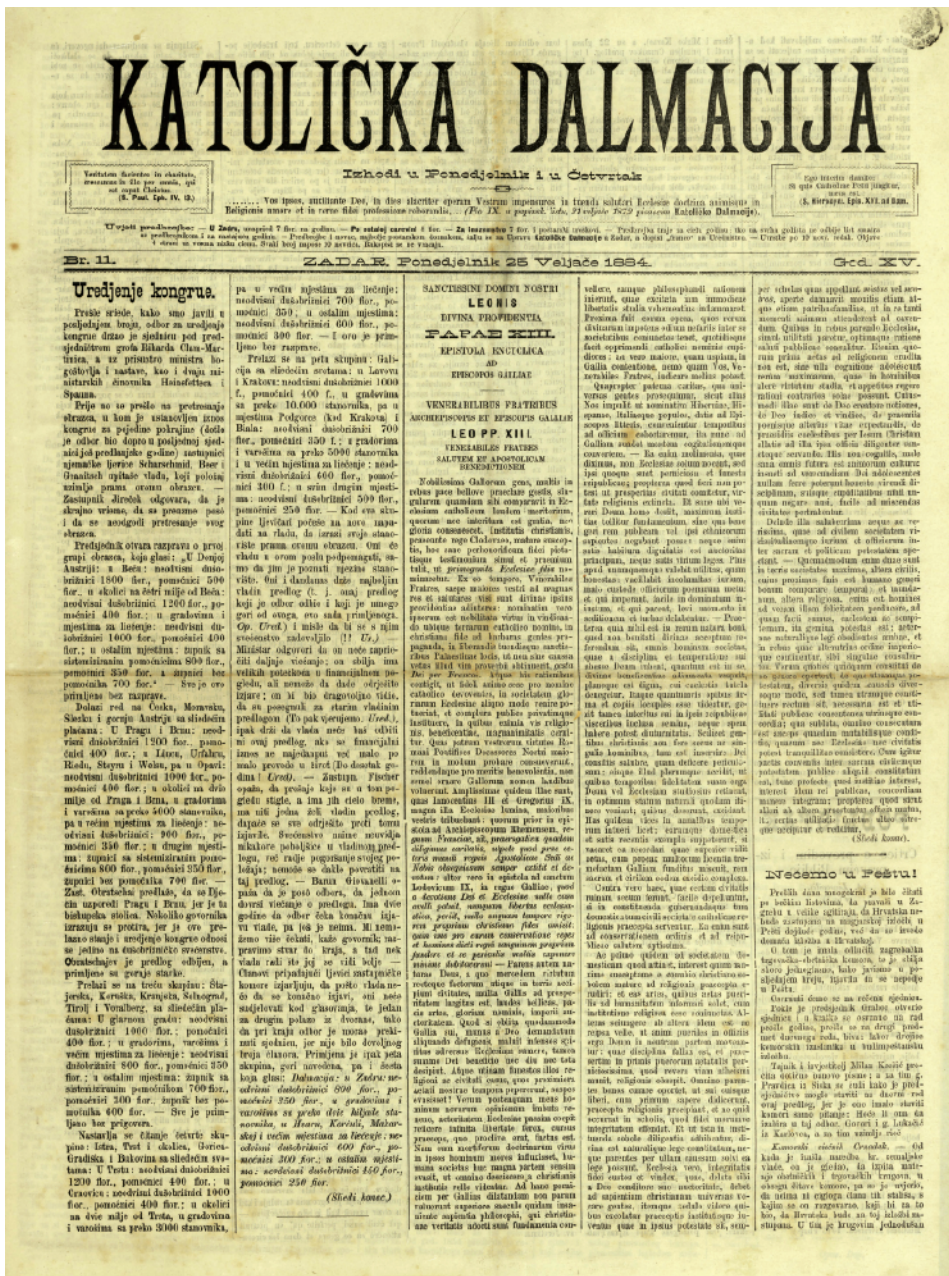
The 1884 Elections in Civil Croatia and Slavonia

In Civil Croatia and Slavonia, following the disaster of the 1871 Rakovica uprising and its near political disappearance, the Party of Rights grew in the early 1880s from a small "sect" of remaining idealists into a broad national movement, amid general dissatisfaction with the Settlement dualist system. On account of violations to the Croatian–Hungarian Settlement, the introduction of bilingual coats of arms, and increasing tendencies toward Magyarization, in addition to the economic and political degradation of Civil Croatia and Slavonia, the so-called national movement of 1883 emerged, in which some members of the Party of Rights also played an important role (Gross, 2000, pp. 409–410). The collapse of this national movement at the end of the year brought in a new period under the rule of the Croatian Ban, Károly Khuen-Héderváry. The editorial board of *Narodni list* recognized that only a united Croatian opposition, provisionally termed a "Croatian party," comprising the independents (neodvišnjaci), the Party of Rights, and the more moderate elements of the People's Party, could effectively partake in the defense of Croatian rights and resist violations of the Settlement.⁵ The political landscape in Civil Croatia and Slavonia comprised the following: the ruling People's Party, which included a segment of former unionists pejoratively referred to as the "Magyarones" due to their support for

closer Croatian–Hungarian political and cultural ties; the Independent People's Party (Neodvisna narodna stranka), founded in 1880 by dissidents from the former People's Party and supported by Josip Juraj Strossmayer, a patron of the People's Party in Dalmatia and Istria (Cipek-Matković, 2006, pp. 284–286); and the Party of Rights, in which Ante Starčević continued to have the last say, although new figures such as Fran Folnegović and the nephew of the "Old Man," David Starčević, wielded decisive authority among followers of the Party of Rights.

How was the Dalmatian public informed about the Party of Rights through political newspapers? The press in Zadar actively followed events in Civil Croatia and Slavonia, regularly devoting rubrics to informing its readership about the political situation in the country. The newspaper *Katolička Dalmacija*, edited by Don Ivo Prodan, is an example of the transformation of a religious periodical in Italian into one distinctly oriented toward the Party of Rights, as a clerically aligned publication in Croatian. It was originally published as *La Dalmazia Cattolica*, founded within the Archdiocese of Zadar to defend and promote the Catholic Church's interests in Dalmatia (Diklić, 1998, p. 124). The autonomist-aligned *Il Dalmata* was first published in 1866 as the party's official herald (Cipek-Matković, 2006, pp. 170–173), advocating autonomist and pro-Italian policies and assessing the followers of Starčević exceptionally negatively, often referring to them as radicals. *Narodni list*, as the central herald of the People's Party, had an important role in fostering Croatian national consciousness in Dalmatia. It came short of fully embracing the ideas of the Party of Rights, given the differing political programs of Starčević and Strossmayer. Nevertheless, it regularly reported Starčević's notable parliamentary speeches. One such speech was described in 1883. Relying on an overview from European reporting on Croatian political events, primarily from the Viennese press, correspondent Vučetić proposed

5 "Novi ban Hrvatske", *Narodni list*, No. 95, 8 December 1883.

Naslovnica lista *Katolička Dalmacija* iz 1884. godine. Knjižnica Državnog arhiva u Zadru. Front page of the *Katolička Dalmacija* newspaper from 1884. Library of the State Archives in Zadar.

većine pridružuje se pojedina periodika iz Beča koja senzacionalistički izvještava o radu hrvatskog sabora, vješto izbjegavajući analize ozbiljnih političkih tema. Optužuju se „čifutski nadri-novinari“ koji nemire hrvatskih oporbenih stranaka iz 1883. godine prikazuju ‘barbarskim’ dok slične nemire

drugačije karakteriziraju u ostalim zemljama zapadne Europe. Ozbiljni listovi Engleske, Francuske i Italije opisuju te nemire kao probuđenu svijest hrvatskog naroda uz dozu divljenja. Za kraj, prizivaju se „kukavne Švabe, te drvene lutke i tupi teoretičari“ koji napadaju Slavene i vide opasnost

tightening the parliamentary rules of procedure (Article 41), following the model of the serious parliamentarism of advanced European nations. In his address on true parliamentarism, Ante Starčević delivered a “lesson” to those in power, after which, as reported by *Narodni list*, no one dared again to refer to Western parliamentary models in the Diet. The hypocritical rhetoric of the Croatian ruling majority was joined by particular periodicals of the Viennese press, which sensationalized the work of the Croatian Diet while also skillfully avoiding serious political analysis. The “Jewish pseudo-journalists” (čifutski nadri-novinari) were accused of portraying unrest among Croatian opposition parties in 1883 as “barbaric,” while describing similar volatility differently in other Western European countries. Serious newspapers in England, France, and Italy described these events as an awakening of Croatian national consciousness, even expressing admiration. Finally, criticism was directed at the “wretched Germans, those wooden puppets and dull theorists,” who attacked the Slavs and saw danger in their awakening national consciousness, while at the same time fearing a “black Friday when the Slavs would strike back” at them.⁶

The attempts to establish the Party of Rights' newspapers, *Pravaš* and *Stekliš*, in Dalmatia, where the original aim was to “spread enlightenment among the people,” should be highlighted, although in reality they were distinctly publications orientated toward the Party of Rights.⁷ *Narodni list* informed its readership, “in defense of common freedoms and Croatian rights,” concerning the confiscation of the fourth issue of *Stekliš* on account of the article “Pavlinović in the Croatian Diet.” When a second edition containing several relevant articles was also prepared, it too was confiscated. Due to the legal framework under which *Stekliš* operated as

a bimonthly newspaper, it became impossible to publish a new issue without paying an additional deposit of 1,000 florins and stamp duties of between 300 and 400 florins. Despite attempts by the editor of *Stekliš* and the author of the article, Antun Dejan, to secure permission from the district head, approval was denied on the basis of an interpretation of Article 13 of the Press Law.⁸ Thus, the short lifespan of *Stekliš* was ended; however, the attempt to launch a Party of Rights newspaper testifies both to the already considerable spread of the movement's ideological currents in Dalmatia and to the government's hostility toward any publication by followers of the Party of Rights. Evidence supporting this thesis is found in the articles of *Narodni list*, which reported that “honest patriots” in Dalmatia continued to be suspected of anti-state doings. Allegedly, a conspiracy had been hatched in Selca in the autumn of 1883 on the occasion of the visit of members of the Party of Rights, while in the Reading Room (Čitaonica) in Korčula, several individuals were accused of expressing support for Starčević, including the mayor Tedeški and a Croatian choral society. Certain figures from the autonomist movement attempted to portray the travels of Folnegović and Smičiklas as efforts to organize a conspiracy, while an “educational-entertainment” gathering in Selca in August 1883 was depicted as a “nihilistic conspiracy.”⁹ *Il Dalmata*, the newspaper of the “Italian Autonomists and Dalmatian pseudo-Serbs,” who hoped for the dissolution of the Korčula Reading Room (Čitaonica), had the sole aim of denigrating the civic school and discrediting the association.¹⁰ Through the press, polemics surrounding the events in the Korčula Reading Room remained unabated. For the Autonomists on Korčula, any political activity carried out in the name of the people was “a

6 “Hrvatski sabor i novinstvo”, *Narodni list*, No. 6., 22 January 1884.

7 “Domaće vesti”, *Narodni list*, No. 96, 11 December 1883.

8 “Domaće vesti”, *Narodni list*, No. 13b, 16 February 1884.

9 “Tajne osvade u Dalmaciji”, *Narodni list*, No. 20. 11 March 1884.

10 “Domaće vesti”, *Narodni list*, No. 17b, 1 March 1884.

u probuđenoj nacionalnoj svijesti, ali i dršču da im se ne pojavi „crn petak kada će im Slaveni šilom za ognjilo vratiti“.⁶

Valja izdvojiti i pokušaj osnivanja pravaških glasila *Pravaša* i *Stekliša* u Dalmaciji čiji je prvotni cilj bio „širiti prosvjetu u puku“, no u stvarnosti, radilo se o novinama izrazito pravaške orijentacije.⁷ *NL* obavještava čitateljstvo „na obranu zajedničkih slobode i hrvatskih prava“ o zapljeni četvrtog broja *Stekliša* zbog članka „Pavlinović na hrvatskom saboru“. Kada se pripremilo drugo izdanje i ono je bilo zaplijenjeno zbog nekolicine članaka. Tada se zbog zakonskih okvira unutar kojih *Stekliš* egzistira kao dvomjesečni list nije moglo pripremiti novo izdanje bez plaćanja dodatnih 1000 fiorina jamčevina i između 300–400 fiorina biljegovina. Unatoč pokušaja urednika *Stekliša* i potpisnika članka Antuna Dejana kod kotarskog poglavara, nije dobivena dozvola zbog tumačenja čl. 13. tiskovnog zakona.⁸ Time je kratki vijek *Stekliša* bio okončan, ali pokušaj pokretanja pravaškog lista svjedoči o već dostatnom širenju idejnih strujanja pokreta u Dalmaciji, ali i u nemilosti vladi naspram bilo kakvog pravaškog lista. U prilog toj tezi svjedoče članci u *NL* kako se „poštene rodoljube“ u Dalmaciji pokušava i dalje sumnjičiti za protudržavno djelovanje. Navodno se u Selcima kovala urota ujesen 1883. prigodom dolaska članova Stranke prava, a i u korčulanskoj Čitaonici je nekolicina optužena za iskazivanje podrške Starčeviću, između njih načelnik Tedeški i hrvatsko pjevačko društvo. Pojedinci autonomaške provenijencije su pokušali putovanje Folnegovića i Smičiklasa prikazati kao pokušaj organiziranja urote, dok se „poučno-zabavni“ skup u Selcima u kolovozu 1883. pokušao prikazati kao „nihilistička urota“.⁹ *Il Dalmata*, glasilo „talijanskih autonomaša i nadrisrba dalmatinskih“ koji se nadaju raspuštanju korčulanske Čitaonice, ima jedini cilj poniziti ugled

građanske škole i ocrniti društvo.¹⁰ Preko tiska se nastavila polemika oko događaja u Čitaonici u Korčuli. Naime, autonomašima na Korčuli je svako političko djelovanje u narodno ime predstavljalo „trn u oku“, a posebno Narodna stranka koja jača u „pravom hrvatskom duhu“. Tako se dopisnik *Il Dalmate* požalio na neke mlade iz Čitaonice i njihovog učitelja.¹¹ Između ostaloga, zasmetale su im pjesme i zdravice ispijene u čast „našem poštenom starcu“ (misli se na Antu Starčevića, op. a.). Da ga dopisnik *Il Dalmate* poznaje, ljubio bi mu i on „skute i kolina“, kako se cinično odgovorilo u *NL*. Nadalje, argumentira čak i da je stvarno Starčeviću nazdravljeno, u tome nema ničega spornog. Starčević je „vjeran kraljev podanik“ i ništa zla nije učinio da mu se ne bi smjelo nazdravljati. Hrvatsko državno pravo priznato je u austrijskoj državi, a ono je glavni temelj i „hrvatske stranke u Dalmaciji“ od njezina osnutka. Politički činovnici bi trebali uložiti svoj trud u mnogo bitnije stvari za dobrobit naroda.¹² Naime, ova korčulanska epizoda iz Čitaonice i pitanje je li Starčević pozdravljen s burnim „živio!“ nije samo ceremonijalni pozdrav i društveni ritual, već prvoklasno političko pitanje kojim *Il Dalmata* želi naglasiti potporu pravaštvu.

Opisujući političko stanje u Banskoj Hrvatskoj, *NL* predlaže „po što po to“ ujedinjenje oporbenih hrvatskih stranaka u borbi za čistu hrvatsku državnu misao, za državno hrvatsko pravo za neodvisnost i samostalnost Hrvatske protiv „mađaronske stranke“ koja postaje sve odlučnijom širiteljicom mađarske misli.¹³ Najbolji cjelokupni opis Ante Starčevića nalazi se u sklopu objavljenih članaka „Hrvatskih razmišljaja“ u *NL* 1884. godine iz pera don Mihovila Pavlinovića. Ondje se zapravo mogu iščitati glavne ideološke sličnosti i različitosti u razumijevanju političkog pristupa rješavanju hrvatskog pitanja. Pavlinović očito poštuje Starčevića, pridaje mu zasluge na vrlinama i ča-

6 „Hrvatski sabor i novinstvo“, *NL*, br. 6., 22. siječnja 1884.

7 „Domaće vesti“, *NL*, br. 96., 11. prosinca 1883.

8 „Domaće vesti“, *NL*, br. 13b, 16. veljače 1884.

9 „Tajne osvade u Dalmaciji“, *NL*, br. 20., 11. ožujka 1884.

10 „Domaće vesti“, *NL*, br. 17b, 1. ožujka 1884.

11 „Dal Curzola“, *Il Dalmata*, br. 23., 18. ožujka 1884.

12 „S otoka Korčule“, *NL*, br. 24., 29. ožujka 1884.

13 „Bludnje i pogrješke“, *NL*, br. 18., 4. ožujka 1884.

thorn in the eye,” particularly the People’s Party which was gaining strength as in “genuine Croatian spirit.” So it happened that a correspondent of *Il Dalmata* complained about some young men from the Reading Room and their teacher.¹¹ What particularly disturbed them were songs and toasts offered in honor of “our honorable old man” (a reference to Ante Starčević, author’s note). Had the correspondent of *Il Dalmata* truly known him, he too should show him servile admiration (archaic expression “kiss his skirts and knees”) as cynically responded in *Narodni list*. Furthermore, that argument was that even if a toast had indeed been raised to Starčević, there was nothing objectionable in it. Starčević was a “loyal subject of the King,” and had done no wrong that would make such gestures as inappropriate. The Croatian state right had been recognized within the Austrian state, and it formed the foundation of the “Croatian party in Dalmatia” from its establishment. Political officials should be directing their efforts to far more important matters for the well-being of the people.¹² So, the Korčula episode in the Reading Room (Čitaonica), and the question of whether Starčević had been greeted with an enthusiastic “Long live!”, was not only a ceremonial greeting or social ritual, but a primary political issue through which *Il Dalmata* sought to underscore support for the Party of Rights.

In describing the political situation in Civil Croatia and Slavonia, *Narodni list* proposed the unification of Croatian opposition parties “no matter the cost” in the struggle for a pure Croatian state idea, for Croatian state right, and for the independence and sovereignty of Croatia against the “Magyarone party” which was increasingly and decisively becoming a promoter of Hungarian political ideology.¹³ The most in-depth portrayal of Ante Starčević is found in the series of articles “Hrvatskih razmišljaja” (“Croatian Reflections”) in *Narodni list* from 1884,

authored by Don Mihovil Pavlinović. The articles reveal the main ideological similarities and differences in resolving the Croatian question. Pavlinović held Starčević in high regard, attributing to him virtue and honor, while also recognizing his ideas on rights, freedom, and the homeland. At the same time, he pointed out his numerous shortcomings and ideological positions inappropriate for the time and political reality, such as anticlericalism, exceptional negativity, and political tactlessness. Indeed, unity was sought for the benefit of the Croatian people. It seems that Starčević, having declared his “dogmas,” did not plan to diverge from his views. The adherents of the figure and works of Ante Starčević, the ideas of Starčević or “steklišstvo,”¹⁴ were assessed very negatively. Moreover, if such political activity were to take deeper root in Croatian society, it would threaten its complete destruction. “The old man” cannot be blamed for everything, whereas the age limit, that is, immaturity and naivety, was seen as an argument in reproaching younger adherents of the Party of Rights due to their inappropriate political conduct.¹⁵ In fact, Pavlinović drew a distinction between the Party of Rights and the ideas of Starčević, stating explicitly: “(...) Every honorable Croat belongs in spirit to the Party of Rights! The Party of Rights presumes exemplary patriotism and the noblest sentiments, whereas the ideas of Starčević, or “steklišstvo”, become void through excesses (...). It reeks under the burden of suspicion and conspiracy, spreading hatred in social life toward anyone opposed to the ideology of Starčević.”¹⁶ Pavlinović concluded his “Razmišljaji” (“Reflections”) with the theory that, on account of disunity, the Croatian political scene experienced the ideology of Starčević more as a hinderance than the Croatian state right, passion more than love for the good of Croatia. He dissected two opposing camps: Khuen’s

11 “Dal Curzola”, *Il Dalmata*, No. 23, 18 March 1884.

12 “S otoka Korčule”, *Narodni list*, No. 24, 29 March 1884.

13 “Bludnje i pogriješke”, *Narodni list*, No. 18, 4 March 1884.

14 Stekliši, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/steklisi>, (9. 5. 2025.)

15 “Hrvatski razmišljaji VI.” *Narodni list*, No. 65, 26 August 1884.

16 “Hrvatski razmišljaji VII”, *Narodni list*, No. 66., 30 August 1884.

sti, navodeći razvijene koncepte prava, slobode i domovine. S druge strane, ističe mu mnoge mane i ideološke stavove neprimjerene vremenu i političkoj zbilji, kao što je protuklerikalizam, izrazitu negativnost i političku netaktičnost. Prije svega, traži se sloga na korist hrvatskog naroda. Izgledno je da Starčević, izrekavši svoje „dogme“, ne planira odstupiti od svojih stajališta. Poklonici lika i djela Ante Starčevića, ‘starčevićanstva’ ili ‘stekliš-tva’¹⁴ vrlo su negativno ocjenjeni. Štoviše, ako bi se takvo političko djelovanje dublje ukorijenilo u hrvatsko društvo prijeti mu potpuno uništenje. ‘Stari’ se ne može okriviti za sve, a dobna granica tj. nezrelost i naivnost uzeto je kao argument spočitavanja krivog političkog djelovanja mladim pravašima.¹⁵ Naime, Pavlinović čini razliku između Stranke prava i ‘starčevićanstva’ formulirajući jasno: „(...) Stranci prava pripada u duši svaki čestiti Hrvat! Stranka prava pretpostavlja uzor rodoljublja i najplemenitijih osjećaja, dok starčevićanstvo, odnosno steklišstvo, svojim pretjeranostima pogani (...). Zaudara jamom sumnjičenja i urote, širi u društvenom životu mržnju na svakoga tko je protiv starčevićanstva.¹⁶ Pavlinović završava svoje „Razmišljaje“ teorijom da hrvatskoj političkoj situaciji zbog razjedinjenosti ‘starčevićanstvo’ smeta više nego hrvatsko pravo; strast više nego ljubav za dobro Hrvatske. Secira dva suprotstavljena tabora: Khuenove „mađarone“ i Narodnu stranku u prvom te neodvisne, *divljake* i pravaše u drugom. Kao da zaziva prvake Stranke prava i ostale čestite pravaše da se u teškoj situaciji u kojoj se Hrvatska nalazi okrenu radu u slozi i zajedničkom cilju i podrže adresu neodvisnih, hvaleći pritom govore Folnegovića, srčanost Barčića, plemenitost Rukavine.¹⁷ Naime, pojam „mađaroni“ se pejorativno rabio za članove Narodne

stranke, ali i ostale hrvatske političke skupine koje su u osnovi svoga programa imale održanje državne zajednice s Mađarskom. Nadalje, zasebnu fazu unionizma ili „mađaronstva“ predstavlja razdoblje 1884. – 1903. godine i vladavina bana Khuen-Héderváryja kada dolazi do transformacije Narodne stranke koja dijeli malo sličnosti sa starom „mađaronskom“ Hrvatsko-vugerskom strankom iz 1840-ih godina ili s unionistima iz 1860-ih godina (Ostajmer, 2019: 11, 22). Članci „Hrvatski razmišljaji“ su izborni plan u kojem Pavlinović vidi rješenje hrvatskog pitanja: spajanje pravaša i neodvišnjaka tako da oslonac bude hrvatsko državno pravo bez Starčevićevog ‘steklišstva’ i političko djelovanje po principu adrese Koste Vojnovića iz Neodvisne stranke (Gross, 2000: 680). *Katolička Dalmacija* se razilazi u mišljenju prema „Hrvatskim razmišljajima“ smatrajući Pavlinovića pristranim zbog podrške Neodvisnoj narodnoj stranci. Don Ivo Prodan vješto izvlači iz konteksta Pavlinovićeve tvrdnje koje odgovaraju Stranci prava: „(...) pravo je naš štit, naša zajednička puška, pravo diše cvijetom viteške otvoritosti i slobode, ovoj stranci u duši pripada svaki čestiti Hrvat, pretpostavlja uzor rodoljublja i najplemenitijih osjećaja (...)“. Okreće se budućim izborima u Banskoj Hrvatskoj napadajući razne njemačke i mađarske novine, a najviše zagrebačke *Narodne novine*, to „banovo čedo“ koje se financira iz vladinog proračuna i brižno sakuplja sramotne i lažne članke o opoziciji. *KD* čvrsto podržava i izražava svoje divljenje pravašima.¹⁸

Saborski izbori u Banskoj Hrvatskoj odvijali su se prema odredbama *Zakona ob izbornom redu za sabor Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* od 15. srpnja 1881. godine te prema izmjenama iz 1883. vrijedio je za područje Banske Hrvatske i bivše Vojne krajine. Pravo glasa bilo je ograničeno na vrlo uzak sloj stanovništva: muškarce starije

14 Stekliši, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/stekliši>, (9. 5. 2025.)

15 „Hrvatski razmišljaji VI.“ *NL*, br. 65., 26. kolovoza 1884.

16 „Hrvatski razmišljaji VII“, *NL*, br. 66., 30. kolovoza 1884.

17 „Hrvatski razmišljaji VIII“, *NL*, br. 67., 2. rujna 1884.

18 „Dakle što valja u hrvatskoj politici?“, *KD*, br. 61., 11. rujna 1884.

“Magyarones” along with the People’s Party, as opposed to the independists, the “extremists” (divljaci), and adherents of the Party of Rights. It is as if he were calling upon the leaders of the Party of Rights and other honorable adherents to turn, in the difficult circumstances facing Croatia, toward cooperation, to support the address of the independents, while praising the speeches of Folnegović, the heartiness of Barčić, and the nobility of Rukavina.¹⁷ The term “Magyarones” (mađaroni) was used pejoratively to refer to members of the People’s Party, as well as other Croatian political groups whose programs were fundamentally based on maintaining the state union with Hungary. A particular phase of unionism, or the ideology of “Magyarone,” is evident in the period from 1884 to 1903, during the rule of Ban Khuen-Héderváry, when the People’s Party underwent a transformation that bore little resemblance to the earlier “Magyarone” Croatian–Hungarian Party of the 1840s or to the Unionists of the 1860s (Ostajmer, 2019, pp. 11, 22). The articles “Hrvatski razmišljaji” (“Croatian Reflections”) were an electoral program in which Pavlinović saw a solution to the Croatian question: the unification of the Party of Rights and the Independists, based on Croatian state right without Starčević’s “steklišstvo,” and political action aligned to the principle of Kosta Vojnović’s Address of the Independent Party (Gross, 2000, p. 680). *Katolička Dalmacija* distances itself in its opinions from “Hrvatski razmišljaji,” seeing Pavlinović as biased due to his support for the Independent People’s Party. Don Ivo Prodan, skilfully extracted from those elements Pavlinović’s statements that suited the Party of Rights: “(..) right is our shield, our common rifle; right breathes the flower of knightly openness and freedom; every honorable Croat belongs in spirit to this party, presupposing a model of patriotism and the noblest sentiments (...).” He then turned to the coming

elections in Civil Croatia and Slavonia, criticizing various German and Hungarian newspapers, and especially the Zagreb *Narodne novine*, that “Ban’s offspring,” financed from the government budget, meticulously collecting disgraceful and false articles about the opposition. *Katolička Dalmacija* firmly supported the Party of Rights and openly expressed admiration for its adherents.¹⁸

The Diet elections in Civil Croatia and Slavonia took place under the provisions of the Law on the Electoral Order for the Diet of the Kingdoms of Dalmatia, Croatia, and Slavonia, dated 15 July 1881, and according to amendments from 1883, it applied to the territory of Civil Croatia and Slavonia and the former Military Frontier. The right to vote was restricted to a very narrow segment of the population: men over the age of 24 who paid at least 15 florins in direct taxes, clergy of recognized confessions, persons with higher education, retired officers, and officialdom. This restricted suffrage to ensure the dominance of the “Magyarones” (Ostajmer, 2018, p. 59). On 31 August, Ban Khuen-Héderváry read out the king’s rescript dissolving the Croatian Diet, with new elections to be held by 20 September. Also mentioned was the Ban’s journey through Zagorje, an area noted as the “second stronghold” of the Party of Rights, including the disunity of the opposition, reflected in reciprocal accusations between *Sloboda* and *Pozor*.¹⁹ With some cynicism, *Narodni list* concluded that the results of the next elections, meaning a large majority of the governing party coming out as winners, will be the fruit of conflict among Croatian political parties.²⁰ A proclamation of the Party of Rights, signed by Ante Starčević and confiscated once published in Zagreb newspapers,

18 “Dakle što valja u hrvatskoj politici?”, *Katolička Dalmacija*, No. 61, 11 September 1884.

19 *Sloboda* came out in Sušak in 1878 and quickly became the Party of Rights’ herald, with Ante Starčević also contributing. *Pozor* was a Zagreb newspaper of the Independent People’s Party, which came out under that name from 1881 to 1885. <https://enciklopedija.hr/clanak/obzor>, (9 June 2025)

20 “Listovi iz Banovine”, *Narodni list*, Appendix No. 68., 9 September 1884.

17 “Hrvatski razmišljaji VIII”, *Narodni list*, No. 67, 2 September 1884.

od 24 godine koji su plaćali najmanje 15 forinta izravnog poreza, svećenike priznatih konfesija, osoba s višom naobrazbom, umirovljene časnike i činovništvo. Skučeno izborno pravo poslužilo je dominaciji „mađarona“ (Ostajmer, 2018: 59). Ban Khuen-Héderváry pročitao je 31. kolovoza kraljev dopis kojim se Hrvatski sabor raspušta, a novi izbori imaju se okončati do 20. rujna. Spominje se banovo putovanje Zagorjem, inače područjem označenim kao „druga tvrđava“ Stranke prava te razjedinjenost oporbe u međusobnom optuživanju *Slobode* i *Pozora*.¹⁹ *NL* s dozom cinizma zaključuje kako će rezultat idućih izbora tj. velika većina vladine stranke koja će izaći kao pobjednička biti plod sukoba hrvatskih stranaka.²⁰ Proglas Stranke prava potpisan od Ante Starčevića, koji je bio zaplijenjen po objavi u zagrebačkim glasilima, objavljen je naknadno u potpunosti i u *NL*. Starčević je kritizirao izborni zakon koji svojom geometrijom omogućuje „neprijateljima naroda“ saborsku većinu. Izričito je upozoravao na strane službenike koji putem sabora ostvaruju vlast u Hrvatskoj, izvlače korist za vlastite probitke i ne brinu za razvoj Hrvatske, napose njenog gospodarstva i poljoprivrede.²¹ Stranka prava se čini jačim oporbenim oponentom prema pisanju *NL* i predviđa im se duplo veći broj zastupnika u budućem sazivu Sabora od neodvišnjaka.²² *Il Dalmata* je upozoravao na nadolazeću ogorčenu borbu suprotstavljenih političkih tabora i izražavao zabrinutost zbog mogućih nereda, pogotovo na području bivše Vojne krajine gdje Starčević ima mnogo poklonika. Terorizam, mistifikacije, klevete i divljačko nasilje obilježje su hrvatskih „radikala“, što su bili i prikazali u saborskim klupama. Izborni

program Stranke prava nije donosio ništa novo. U svojoj biti nije bio ništa drugo nego demanti i uvreda. *Il Dalmata* je prepoznao načelo neovisnosti kao nemoguću misiju, trenutno neostvarivu utopiju kojoj Ugarska ne želi popustiti, a koju bi Hrvati trebali odbaciti. Neki dalmatinski političari kojima je pitanje ujedinjenja osnova programa željeli su se prikloniti Starčevićevoj politici, jer su u tom kaosu mogli ostvariti osobnu korist (op. a. aludirajući pritom na zastupnike Narodne stranke u Dalmaciji). Talijanski element im je bio zapreka koju bi se trebalo uništiti. No, kako je navodio *Il Dalmata*, očuvat će pokrajinu i braniti svoju civilizaciju i materijalne interese. Stoga, tijek i ishod izbora imali su veliku važnost za Dalmaciju.²³

Izbori za Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski sabor održani su u razdoblju od 16. do 19. rujna 1884. godine (Turkalj, 2009: 265–354, Ostajmer, 2018: 65). Ukupno gledajući od 110 zastupnika, Narodna stranka koja je uživala potporu bana Khuena osvojila je uvjerljivu većinu od 69, Neodvisna narodna stranka osvojila je samo 13, a Stranka prava 24 mandata, dok su 3 zastupnika ostala izvan stranaka.²⁴ Stranka prava je imala 42 kandidata u 53 izborna kotara od čega je 18 bilo iz bivšeg krajiškog područja (Turkalj, 2009: 277). U Ličko-krbavskoj županiji, predzadnjoj po broju stanovnika i trećoj po površini u 11 izbornih kotareva, pravaši su se kandidirali u 9 kotareva. Izabrani su bili: Fran Folnegović u Senju, Fran Pilepić u Karlobagu, Andro Bakarčić u Perušiću, Milan Pavlović u Brinju. U Senju, „sigurnih zidinah Starčevićanizma“, Folnegović je jednoglasno bio izabran treći put. Izbori su prošli mirno, međutim, 19. rujna 1884. došlo je do izgrede. Uvedeno je izvanredno stanje. Izgrede su isprovocirali činovnici, a veliki župan Modruško-riječke županije Ljudevit Reizner je pokušao okriviti pravaše za pobunu. U Senjskoj gimnaziji dokinuti su neki razredi što se smatralo Khuenovom

19 *Sloboda* je izlazila na Sušaku od 1878. godine i ubrzo postala pravaško glasilo u kojem je surađivao i Ante Starčević. *Pozor* su bile zagrebačke novine Neodvisne narodne stranke koje su izlazile pod tim imenom od 1881. do 1885. godine. <https://enciklopedija.hr/clanak/obzor>, (9. lipnja 2025.)

20 „Listovi iz Banovine“, *NL*, prilog br. 68., 9. rujna 1884.

21 „Proglas Stranke prava“, *NL*, br. 69., 13. rujna 1884.

22 „Izbori u Hrvatskoj“, *NL*, br. 70., 16. rujna 1884.

23 „Le Elezione della Croazia“, *Il Dalmata*, br. 70., 16. rujna 1884.

24 „Izbori u Hrvatskoj“, *NL*, br. 72., 23. rujna 1884.

was later published in full in *Narodni list*. Starčević criticized the electoral law, arguing that its “geometry” allowed the “enemies of the people” to secure a majority in the Diet. He also explicitly warned against foreign officials who, using the Diet system, gained power in Croatia, deriving benefits for their own interests while neglecting the development of Croatia, particularly its economy and agriculture.²¹ According to *Narodni list*, the Party of Rights appeared to be the stronger opposition, predicting it would secure twice as many deputies in the future composition of the Diet as the independents.²² *Il Dalmata* warned of an impending bitter struggle between opposing political camps and expressed concern over potential unrest, particularly in the territory of the former Military Frontier, where Starčević had many followers. Terrorism, mystification, slander, and savage violence were described as characteristic of the Croatian “radicals,” as they demonstrated in the benches of the Diet. The electoral program of the Party of Rights, it argued, brought nothing new and was nothing more than a denial and an insult. *Il Dalmata* saw the principle of independence as an impossible mission, a presently unattainable utopia to which Hungary would not concede, and which Croats ought to abandon. Some Dalmatian politicians, for whom unification was the basis of their political program, wanted to side with Starčević’s politics, as they would be able to achieve personal gain in the chaos (author’s note: alluding to deputies of the People’s Party in Dalmatia). They perceived the Italian element as an obstacle to be eliminated. However, as *Il Dalmata* noted, it would preserve the province and defend its civilization and material interests. Therefore, the course and final outcome of the elections were important for Dalmatia.²³

21 “Proglas Stranke prava”, *Narodni list*, No. 69, 13 September 1884.

22 “Izbori u Hrvatskoj”, *Narodni list*, No. 70, 16 September 1884.

23 “Le Elezioni della Croazia”, *Il Dalmata*, No. 70, 16 September 1884.

The elections for the Croatian–Slavonian–Dalmatian Diet were held between 16 and 19 September 1884 (Turkalj, 2009, pp. 265–354; Ostajmer, 2018, p. 65). In all, 110 deputies from the People’s Party, supported by Ban Khuen, secured a convincing majority of 69 seats; the Independent People’s Party won only 13, while the Party of Rights achieved 24 mandates, with 3 deputies not within the party.²⁴ The Party of Rights had 42 candidates in 53 electoral districts, 18 of whom came from the former Military Frontier (Turkalj, 2009, p. 277). In Lika-Krbava County, the second-smallest by population and third-largest by area, the Party of Rights fielded candidates in 9 of 11 electoral districts. Those elected were Fran Folnegović in Senj, Fran Pilepić in Karlobag, Andro Bakarčić in Perušić, and Milan Pavlović in Brinje. In Senj, described as a “secure stronghold of Starčevićism,” Folnegović was elected unanimously for the third time. The elections were peaceful; however, disturbances broke out on 19 September 1884, leading to a state of emergency. The disturbances were provoked by officials, while the Grand Prefect (veliki župan) of Modruš-Rijeka County, Ljudevit Reizner, attempted to place the blame on the Party of Rights. At the Senj Grammar School, several classes were abolished, seen as Khuen’s punishment (Turkalj, 2009, p. 282). At the polling station in Karlobag, the candidates were Fran Pilepić and Stjepan Domines of the People’s Party. Pilepić won with 39 votes to Domines’s 13. In the electoral district at the polling station in Gospić, the Party of Rights candidate was Gjuro Rukavina. The counter-candidate was Professor Stjepan Spevec of the People’s Party. Of the 208 electors, only 29 % possessed an independent occupation, which helped Spevec receive support from voters whose livelihoods depended on the ruling regime, leading to an easy victory. An interesting duel took place in the municipality of Lovinac (Lovinac, Medak,

24 “Izbori u Hrvatskoj”, *Narodni list*, No. 72, 23 September 1884.

kaznom (Turkalj, 2009: 282). Na biralištu u Karlobagu kandidati su bili Fran Pilepić i Stjepan Domines član Narodne stranke. Pilepić je pobijedio s 39 glasova naspram 13 glasova za Dominesa. U izbornom kotaru na biralištu u Gospiću kandidiran je pravaš Gjuro Rukavina. Protukandidat mu je bio prof. dr. Stjepan Spevec iz Narodne stranke. Od 208 izbornika, samo je njih 29 % imalo nezavisna zanimanja, što je olakšalo prof. Spevecu potporu većine izbornika egzistencijalno vezanih uz vladajućí režim i laku pobjedu. Zanimljiv dvoboj odigrao se u općini Lovinac (Lovinac, Medak, Gračac) gdje je kandidat Narodne stranke prota Petar Mandić odnio pobjedu nad pravašem Franjom Breličem. Sama općina je miješanog etničkog i religijskog sastava stanovništva i bila je prikladna za već iskušanu politiku *divide et impera* iz nekih dalmatinskih središta, kao što su Obrovac i Kotor. Naime, unatoč povjerenju kojeg je Brelič uživao kod naroda s hrvatskim i srpskim predznakom, tik pred izbore dogodila se promjena usmjerenja među razdraženim pravoslavnim življem kojeg se uspjelo izmanipulirati. Svoje su glasove dali proti Mandiću koji je uz dobivenu potporu činovništva odnio ukupnu pobjedu. U telegramu *Slobodi* pisalo je cinično kako je to bio „izbor vjerski za narod; za činovnike po fermanu“ (Turkalj, 2009: 284–285). U najmanjem izbornom kotaru s biralištem u Perušiću bilo je 46 izbornika. Zanimljiva epizoda pravaša i odvjetnika iz Rijeke Andre Bakarčića prilikom uhićenja tijekom predizborne agitacije dodatno je osnažila njegovu kandidaturu. Dobio je većinu glasova, a *Sloboda* je njegovu pobjedu okarakterizirala kao reakciju dijela stanovnika općine zbog ponašanja „ličkog paše“ okružnog upravitelja Marka Kasumovića koji je „globama do kože ogulio narod“ (Turkalj, 2009: 286). U Otočcu je Stranka prava predložila Josipa Gržanića, vođu senjskih pravaša i tada knjigovođu Senjske štedionice, a Narodna stranka Josu Rukavinu koji je dobio 75 glasova, a Josip Gržanić 52. Slično kao i u Lovincu, činovništvo je uz znatnu financijsku i infrastrukturnu potporu zajedno s

pravoslavnim dijelom stanovništva presudilo pobjedu kandidata Narodne stranke. Kandidat Stranke prava trgovac Milan Pavlović pobijedio je u Brinju, u čijoj su strukturi izbornici većinom poljodjelci. Pobjeda Pavlovića može se promatrati u svjetlu pisanja *KD* kao izvanredan uspjeh s obzirom na to da se radi o mjestima naseljenim većinom stanovništvom pravoslavne vjeroispovijesti. Njih je pred izbore pohodio vladika Živković nastojeći agitacijom, čak i pod prijetnjom crkvenog interdikta uvjeriti da ne glasuju za „šokca i lopatara“ već za Srbina. Nije ni čudo, tvrdila je *KD*, da se pravoslavlje stavilo pod tutorstvo države, da se srpstvo u Hrvatskoj podvrgava svakome od koga nalazi korist, tj. podržava vladinu stranku. Stanovnici koji su se oduprli takvoj agitaciji i izabrali pravaša Pavlovića, za kojeg su osvjedočeni da će braniti svoju domovinu, nazivaju se junacima. Vladici Živkoviću se poručuje da ne propovijeda ‘vjerski rat’, a budućnost će pokazati tko je vjeran hrvatskoj domovini i hrvatskom kralju Franji Josipu I., a tko nije.²⁵ U Petrovu Selu je drežnički župnik Josu Vukelić bio dobio 22 glasa, a prota Šorak 62 glasa. Iz jednog izvješća poslanom Khuenu indikativno je da su u ovom izbornom kotaru bili prevladavali pravaški orijentirani katolički svećenici s biskupom Posilovićem na čelu (Turkalj, 2009: 286). U Srbu je pobjedu odnio dr. Bogdan Medaković, veleposjednik i član Narodne stranke. U Udbini je pobjedu odnio Dane Budisavljević, paroh iz Narodne stranke.²⁶ Okončanje izbora talijanaška *Il Dalmata* opisala je kao pobjedu vladine stranke koja u novi saziv ulazi jača nego što je bila u prethodnom. Ono što je predstavljao problem je oslabljena umjerena oporba neodvišnjaka s manjim brojem zastupnika, a povećanje radikalnih ‘starcevicana’. Uz to, zabrinjavao je broj glasova koje su pravaši dobili u Zagrebu čak i među činovništvom. Uspjeh pravaša govori u kakvom stanju se Hrvatska nalazi, a vlast

25 „Izborni odjek“, *KD*, br. 66., 29. rujna 1884.

26 „Novi hrvatski zastupnici“, *KD*, br. 65., 25. rujna 1884.

Gračac), where the People's Party candidate, Archpriest Petar Mandić, took victory away from the Party of Rights candidate Franjo Brelić. The municipality had a mixed ethnic and religious background and was suitable for the policy of *divide et impera* already tested in certain Dalmatian centers, such as Obrovac and Kotor. Despite the trust Brelić enjoyed among inhabitants identifying as Croatian or Serbian, a shift among the agitated Orthodox population occurred just before the elections, who were successfully manipulated. They cast their votes for Archpriest Mandić, who, with the support of officialdom, secured the final victory. A telegram to *Sloboda* cynically stated that it had been a "religious election for the people; for the officials, by decree (*ferman*)" (Turkalj, 2009, pp. 284–285). In the smallest electoral district, with the polling station in Perušić, there were 46 electors. There was a noteworthy incident involving the Party of Rights member and Rijeka lawyer Andro Bakarčić, who was arrested during pre-election agitation, which further strengthened his candidacy. He won the majority of votes, and *Sloboda* described his victory as a reaction by part of the population to the conduct of the "Lika pasha" (sarcastic label for a local official), the district administrator Marko Kasumović, who had "flayed the people to the bone with fines" (Turkalj, 2009, p. 286). In Otočac, the Party of Rights ran Josip Gržanić, the leader of the Senj Party of Rights and, at the time, a bookkeeper at the Senj Savings Bank, while the People's Party fielded Josko Rukavina, who received 75 votes, to Gržanić's 52. Similarly, as in Lovinac, the officialdom, together with the Orthodox segment of the population and supported by considerable financial and infrastructural resources, decisively secured victory for the People's Party candidate. The Party of Rights candidate, the merchant Milan Pavlović, won in Brinje, where the electorate consisted largely of farmers. Pavlović's victory can be interpreted, in light of reporting in *Katolička Dalmacija* (KD), as an

exceptional success, given that the areas were inhabited predominantly by those of the Orthodox faith. On the eve of the elections, they were visited by Bishop (vladika) Živković, who attempted through agitation, even under the threat of ecclesiastical interdict, to persuade them not to vote for a "Šokac and peasant" (meaning, a rural Croat and common laborer) but for a Serb. It was therefore no surprise, argued *Katolička Dalmacija*, that Orthodoxy had placed itself under state tutelage and that Serbian national politics in Croatia placed themselves under whoever offered advantage, that is, supported the government party. Inhabitants who resisted such agitation and elected Pavlović from the Party of Rights, whom they believed would defend their homeland, were described as heroes. Bishop Živković was cautioned not to preach a "religious war," and that the future would show who remained loyal to the Croatian homeland and to the Croatian king, Franz Joseph I, and who did not.²⁵ In Petrovo Selo, the parish priest from Drežnica, Josko Vukelić, received 22 votes, while Archpriest Šorak received 62. A report sent to Khuen indicated that in this electoral district, the Catholic clergy, aligned with the Party of Rights and led by Bishop Posilović, were predominant (Turkalj, 2009, p. 286). In Srb, victory went to Dr. Bogdan Medaković, a landowner and member of the People's Party, while in Udbina, the election was won by Dane Budisavljević, a parish priest affiliated with the People's Party.²⁶ The pro-Italian *Dalmata* described the election results as a victory for the government party, which secured a new and stronger parliamentary term. The main concern, however, was the weakened moderate opposition of the independists, who held fewer seats, with the greater number of radical "Starčević followers." In addition, the number of votes obtained by the Party of Rights in Zagreb, even among

25 "Izborni odjek", *KD*, br. 66., 29. rujna 1884.

26 "Novi hrvatski zastupnici", *KD*, br. 65., 25. rujna 1884.

bi se trebala zabrinuti zbog budućih političkih događaja koji se naziru (op. a. misli se na opstrukciju rada Sabora kojem su pravaši bili skloni u prošlom sazivu).²⁷ *Il Dalmata* je izvijestio o neredima koji su pratili izborni proces, u Senju i Zagrebu, čiji su akteri bili 'starcevicani'.²⁸ Na koncu, *Il Dalmata* je iskoristio izbore u Hrvatskoj za vlastite obračune s narodnjacima u Dalmaciji. Naime, bili su prenijeli vijest kako se u bečkim novinama izrazito negativno piše o svećenicima i franjevcima u Dalmaciji zbog njihova političkog angažmana u podršci hrvatskim opcijama. Poimence su navedeni „apostolo croata“ Pavlinović i klerikalna *Katolička Dalmacija* Ive Prodana koja je u svakoj prigodi pisala protiv njemačke i talijanske nacionalnosti. Osim njih, strelica je usmjerena prema ostalim svećenicima u zaoblju, naročito franjevcima, koji svojom agitacijom pred svake izbore postaju „lodatori del partito Starcevich“. ²⁹ U odgovoru *NL* prepoznaje Bajamontijevo splitsko autonomaško krilo kao odgovorno za „ocrnjivanje pred tudjim svietom rodoljubno svećenstvo dalmatinsko“. ³⁰ Opisan je u *Il Dalmati* dolazak Davida Starčevića na Trg sv. Marka također prilikom otvaranja Hrvatskog sabora i silno mnoštvo koje mu je klicalo „živio!“ Prema autonomaškoj redakciji, u velikoj popularnosti i ovacijama prepoznao se rast pravaštva u Zagrebu, što nije najbolji znak za normalno zasjedanje Sabora. ³¹ *KD* je izvještavala o rezultatima izbora preuzimajući većinom članke iz zagrebačkih listova. Ipak, vidljiv je pečat uredništva u potpori Stranci prava „kojoj se mora pridružiti svaki poštenu Hrvat“ jer jedina ima jasan program utemeljen na neovisnosti i slobodi Hrvatske. Osim toga, simptomatična je konstatacija kako banova Narodna stranka ima polovicu svojih zastupnika Srba, od čega profesijom četvrtina 'rišćanskih popova'. ³² *NL* navodi kako se

Stranka prava može ponositi izbornim uspjehom i po broju zastupnika i po junačkoj borbi. Unatoč izornoj pobjedi, vlada je u Zagrebu ipak bila na oprezu. Naime, sporadični lokalni nemiri rezultirali su uvođenjem represije koja je zavladała poslije izbora, uz uhićenja urednika *Slobode* Krajača. ³³ Po završetku izbora, *NL* je rezultate okarakterizirao kao moralnu pobjedu. Naime, broj zastupnika hrvatske provenijencije koji će zastupati povijesne i prirodne interese hrvatskog naroda bili su umnoženi. Stranka prava je porazila „mađarone“ u 10 kotareva, a dobila 8 zastupnika više u novom sazivu Sabora. Čak su i strani novinski listovi bili osupnuti brojem pravaških zastupnika i osjećali su moralnu osudu hrvatskog naroda i poraz. ³⁴ Bečki listovi su isticali kako je vladina pobjeda izvojevana pomoću Srba, a kako Stranka prava raste ne samo među „svjetinom, nego i među činovnicima i inteligentnijim življem u Hrvatskoj“. „Mađaronska“ većina nije „obljubljena u narodu nit je kadra da se naravno razširi“. Hrvatsko je pitanje, kako navodi *NL*, „(..) narodno europsko pitanje koje nitko neće moći zaustaviti u njegovom razvoju. Abzolutizam bi mogao samo za čas smetati razvoju tog pitanja, ali samo za čas! Potlačeno, jače skače! Nek se Magjari i Niemci u Austriji osvjedoče: Hrvatska ide sve to brže k ostvarenju svojih pravednih ideala. Kroz krvave kušnje sadašnjih političkih borba ona se sprema da, na svom zemljištu, zauzme ono mjesto koju je ide radi njezine prosvjetne i društvene sposobnosti i radi velike zadaće koju joj je vršiti prema Balkanu.“³⁵

Zaključak

Zaključno, pravaštvo se u Dalmaciji pojavilo početkom 1880-ih godina među pojedincima mlađeg naraštaja koje je stasalo unutar idejnih strujanja Pavlinovićevog i Klaićevog vodstva Narodne stranke u vremenima kada se ona nalazila ukliještena u

27 „Elezioni in Croazia“, *Il Dalmata*, br. 72., 23. rujna 1884.

28 „Cose Croate“, *Il Dalmata*, br. 73., 27. rujna 1884.

29 „Clero e politica“, *Il Dalmata*, br. 74., 4. listopada 1884.

30 „Domaće viesti“, *NL*, br. 72., 23. rujna 1884.

31 „Dieta Croata“, *Il Dalmata*, br. 74., 4. listopada 1884.

32 „Što se prigovara Stranci prava“, *KD*, br. 64., 22. rujna 1884.

33 „Poslie izbora“, *NL*, br. 73., 27. rujna 1884.

34 „Moralna pobjeda“, *NL*, br. 72., 23. rujna 1884.

35 Ibid.

officialdom, was cause for concern. The success of the Party of Rights depicted the condition in which Croatia found itself, and authorities were urged to take seriously the political developments (author's note: referring to the obstruction of proceedings in the Diet, a tactic used by the Party of Rights in the previous term).²⁷ *Il Dalmata* also reported on disturbances that occurred during the electoral process in Senj and Zagreb, attributing them to "Starčević followers."²⁸ Ultimately, *Il Dalmata* used the elections in Croatia to pursue its own bias against the People's Party in Dalmatia. It reported that Viennese newspapers were writing very negatively about priests and Franciscans in Dalmatia because of their political involvement in supporting Croatian political options. It singled out the "apostolo croata" Pavlinović and the clerically oriented periodical *Katolička Dalmacija* of Ivo Prodan, which, on each occasion, wrote against German and Italian national interests. Criticism was also directed at other clergy in the hinterland regions, particularly the Franciscans, who, through their agitation before each election, became "lodatori del partito Starcevic" (praisers of the Party of Starčević).²⁹ In response, *Narodni list* identified Bajamonti's Split Autonomist faction as responsible for "defaming the patriotic Dalmatian clergy before the foreign public."³⁰ Finally, *Il Dalmata* described the arrival of David Starčević in St. Mark's Square on the occasion of the opening of the Croatian Diet, greeted by a large crowd acclaiming him with cries of "Long live!" The Autonomist editorial board viewed the widespread popularity and applause as indications that the Party of Rights was gaining strength in Zagreb, which was not the best sign for the normal functioning of the Diet.³¹ *Katolička Dalmacija* reported on the election re-

sults largely by sourcing articles from Zagreb newspapers. Nevertheless, the editorial imprint in its support for the Party of Rights, "to which every honest Croat must be aligned," as the only party with a clear program grounded in Croatia's independence and freedom, was clearly evident. Also, it was a telling symptom that half of the deputies in Ban's People's Party were Serbs, of whom a quarter were by profession "rišćanski popovi" (Orthodox priests).³² *Narodni list* declared that the Party of Rights should be proud of its electoral success, due to the number of deputies and its "heroic struggle." Despite the electoral victory, the government in Zagreb remained cautious. Sporadic local incidents led to repressive measures after the elections, including the arrest of Krajač, the editor of *Sloboda*.³³ After the elections, *Narodni list* presented the results as a moral victory. The number of deputies of Croatian origin representing the historical and natural interests of the Croatian people had increased. The Party of Rights defeated the "Magyarones" in ten electoral districts and secured eight additional deputies in the new composition of the Sabor. Foreign newspapers were astonished by the number of Party of Rights deputies and saw this as a moral condemnation and defeat.³⁴ Viennese newspapers pointed out that the government's victory had been achieved with the support of the Serbs, and that the Party of Rights was gaining ground not only among the "masses, but also among officials and the more educated strata in Croatia." The "Magyarone" majority, *Narodni list* argued, was "neither beloved among the people nor capable of organically expanding." The Croatian question, as *Narodni list* stated, was "(...) a national European question that no one will be able to stop in its development. Absolutism might hinder the question from progressing for a

27 "Elezioni in Croazia", *Il Dalmata*, no. 72, 23 September 1884.

28 "Cose Croate", *Il Dalmata*, No. 73, 27 September 1884.

29 "Clero e politica", *Il Dalmata*, No. 74, 4 October 1884.

30 "Domaće vesti", *NL*, No. 72, 23 September 1884.

31 "Dieta Croata", *Il Dalmata*, No. 74, 4 October 1884.

32 "Što se prigovara Stranci prava", *KD*, No. 64, 22 September 1884.

33 "Poslie izbora", *NL*, No. 73., 27 September 1884.

34 "Moralna pobjeda", *NL*, No. 72, 23 September 1884.

oportunističkoj politici naspram bečke središnjice. Čitav je niz razloga koji su pravaštvo činili prijemčivim političkim rješenjem hrvatskog pitanja u Dalmaciji, a povezani su s procesima modernizacije odnosno teškog političkog, društvenog i gospodarskog stanja, dualističkog sustava Monarhije, nemogućnosti sjedinjenja s Banskom Hrvatskom i daljnjim pohrvaćivanjem javnog života pokrajine. S druge strane, vijesti iz Banske Hrvatske koje su se prenosile u zadarskom novinstvu, ali i ostalim kanalima komunikacije, raspirivali su pravaštvo u Dalmaciji posebno među studentima i mlađim generacijama. Lik i djelo Starčevića, koji je već uživao mitski status za vrijeme izbora 1884. među stanovništvom, nesumnjivo su utjecali na razvoj hrvatske misli neovisno o hrvatskim varijantama stranačke pripadnosti. Pavlinović i Starčević su se razilazili prema mnogim značajnim temama, ali obojica su se pozivali na hrvatsko državno pravo.

Uz ponekog intelektualca i trgovca, skupina većinom klerika okupljena oko don Ive Prodana i glasila *Katolička Dalmacija* bila je jezgra početnog pravaškog djelovanja. Oni su vrlo jasno davali potporu Stranci prava iako su bili bliži Pavlinovićevom klerikalnom i okviraškom pristupu. Iz pisanja *Narodnog lista* za vrijeme izbora 1884. godine za Hrvatski sabor u sklopu postizanja rješenja hrvatskog pitanja može se iščitati potpora Neodvisnoj narodnoj stranci i Stranci prava nasuprot „mađaronima“ Khuen-Héderváryja kao zajednički viši cilj. Formalno, pravaštvo će se u Dalmaciji stranački oblikovati nekoliko godina kasnije, a 1896. godine *NL* će već vrlo jasno braniti hrvatsko državno pravo i samog Starčevića u nekrologu. Osim toga, prenosi se pismo Eugena Kvaternika iz 1870. godine Kažimiru Ljubiću, kako bi se ukazalo na suglasnost s Pavlinovićem „skoro posvema, ali bar u bitnim“ važnim nacionalnim pitanjima.

time, but only for a time! When oppressed, it rebounds even more! Let the Magyars and the Germans in Austria take heed: Croatia is advancing ever more rapidly toward achieving its just ideals. Through the intense struggles of its current political battles, it is preparing on its own soil to take the place it is meant to occupy due to its cultural and social strengths and the important mission it is destined to fulfill toward the Balkans.”³⁵

Conclusion

In conclusion, the Party of Rights emerged in Dalmatia in the early 1880s among a younger generation that had matured during the ideological currents shaped under the leadership of Pavlinović and Klaić within the People's Party, at a time when it was constrained by an opportunistic policy toward the political center in Vienna. Various factors presented the Party of Rights as an appealing political solution to the Croatian question in Dalmatia, linked to processes of modernization, or rather to the difficult political, social, and economic conditions, the dualist structure of the Monarchy, the impossibility of unification with Civil Croatia and Slavonia, and the continued Croatization of public life in the province. At the same time, news from Civil Croatia and Slavonia, conveyed through the Zadar press and other communication channels, further encouraged the spread of the Party of Rights' underlying ideas in

Dalmatia, particularly among students and younger generations. The figure and work of Ante Starčević, who had already attained a mythical status among the population by the 1884 elections, undoubtedly influenced the development of Croatian political thought, regardless of party affiliation. Pavlinović and Starčević differed on many important issues, yet both asserted Croatian state right. Alongside some intellectuals and merchants, a group composed largely of clergy, gathered around Don Ivo Prodan and the newspaper *Katolička Dalmacija*, was the core of early activities attributed to the ideas of the Party of Rights. They offered firm support to the Party of Rights, although remaining closer to Pavlinović's clerical and pro-monarchical approach. The reporting of *Narodni list* during the 1884 elections for the Croatian Diet helps to discern support for both the Independent People's Party and the Party of Rights, in opposition to Khuen-Héderváry's "Magyarones," as part of a common higher objective. Formally, the Party of Rights in Dalmatia would take on a structured party form several years later, while by 1896 *Narodni list* was already clearly defending Croatian state right and Starčević himself in its obituary notice. In addition, a letter from Eugen Kvaternik from 1870 to Kažimir Ljubić is reproduced to demonstrate his agreement with Pavlinović "almost entirely, or at least on essential" and important national issues.

---

35 Ibid.

Izvori / Sources

- *Narodni list*, Državni arhiv u Zadru, Knjižnica Državnog arhiva u Zadru
- *Katolička Dalmacija*, Državni arhiv u Zadru, Knjižnica Državnog arhiva u Zadru
- *Il Dalmata*, Znanstvena knjižnica Zadar

Literatura / Literature

- CETNAROWICZ, ANTONI. 2006. *Narodni preporod u Dalmaciji*, Zagreb: Srednja Europa.
- CIPEK, TIHOMIR; MATKOVIĆ, STJEPAN. 2006. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914.*, Zagreb: Disput.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1989. Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 31, Zadar, 15–43.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1990. Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana. // *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. / Nikša Stančić (ur.) Zagreb, 127–135.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1997. Don Ivo Prodan: prvi čovjek dalmatinskog pravaštva. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 39, Zadar, 243–254.
- DIKLIĆ, MARJAN. 1998. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*. Zadar: Grafotehna.
- DIKLIĆ, MARJAN. 2006. Pojava i razvoj pravaštva u Arbanasima kraj Zadra. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 655–665.
- GRČEVIĆ, MARIO. 2009. Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme. *Filologija*, 53, Zagreb, 1–53.
- GROSS, MIRJANA. 2000. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- OSTAJMER, BRANKO. 2018. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- PAVLINOVIĆ, MIHOVIL. 1882. *Misao hrvatska i misao srbska u Dalmaciji od godine 1848 do godine 1882.*, Zadar: Brzotiskom „Narodnoga lista“.
- PERIĆ, IVO. 1995. Politički skup hrvatske mladeži u Selcima 1883. godine u svjetlu početnog širenja pravaštva na dalmatinskom prostoru. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, Zadar, 717–728.
- RAJČIĆ, TIHOMIR. 2014. Politički i nacionalni aspekti fenomena “zemljaštva” u Dalmaciji (1873. – 1878.). *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 56, Zadar, 213–233.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1990. Mihovil Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji i u hrvatskoj politici 19. stoljeća. // *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. / Nikša Stančić (ur.) Zagreb, 9–36.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1994. *Hrvatski razgovori*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1980. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- STANČIĆ, NIKŠA. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- ŠOKČEVIĆ, DINKO. 2016. *Hrvatska od 7. stoljeća do danas*. Zagreb: Duriex.
- TROGRLIĆ, MARKO; ŠETIĆ, NEVIO. 2015. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international.
- TURKALJ, JASNA. 2009. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- VINCE, ZLATKO. 1990. *Putovima hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- VRANDEČIĆ, JOSIP. 2002. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet.

Mrežni izvori / Online sources

- Stekliši, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 5. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/steklisi>
- Ante Starčević, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 5. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/starcevic-ante-1823-1896>
- Pozor, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 6. 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/obzor>